

Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk Kliniği Dersi Kapsamında Yapılmış Kadın Avukat Görüşmelerinin Değerlendirilmesi^(*)

The Evaluation of Female Lawyer Interviews That Have Been Structured within the Scope of Başkent University Faculty of Gender and Law Clinic Course

Dr. Öğr. Üyesi Hatike Dilara AĞAOĞLU CANAY^(**)

Öz:

Klinik hukuk eğitimi, hukuku, öğrencilerin "gerçek" hayatla temas etmesini sağlayarak öğrenmelerini öngören ve amaçlayan bir yöntemdir. Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesinde hukuk kliniği, 2019-2020, 2020-2021 ve 2021-2022 öğretim yıllarında "Toplumsal cinsiyet ve hukuk" içeriğiyle açılmış, dersin çıktısı olarak öğrencilerin toplam 164 kadın avukatla gerçekleştirmiş olduğu görüşmeler değerlendirilmiştir. Yazıda klinik hukuk eğitiminin ne olduğu, amaçları, işlevleri kısaca açıklanmış, kliniğin Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde ne şekilde gerçekleştirildiği görüşme içerikleri yorumlanarak ortaya konmuştur. Çalışma, avukatlıkta meslek için eğitimler ya da staj eğitimlerinin bu görüşmelerde işaret edilmiş konuların dikkate alınarak içeriklendirilmesi için yol gösterici bir işlev de yerine getirmiştir. Ayrıca klinik öğrencileriyle tasarlanmış olan görüşme soruları sosyolojik veri analizine konu edilecek şekilde formüle edilmiş olup, bu çalışma, konunun nicel ve nitel metotlarla periyodik olarak takip edilmesinin de gerekli ve önemli olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler:

Hukuk Eğitimi, Hukuk Kliniği, Feminist Avukatlık, Hukuk Metodolojisi, Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk.

Abstract:

Clinical law education is a method that presumes and aims students to learn by touching the "real" life. Legal clinic at Başkent University Faculty of Law has been fulfilled in 2019-2020, 2020-2021 and 2021-2022 academic years

^(*) Makale hakem denetiminden geçmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 04.06.2024 - Makale Kabul Tarihi: 12.06.2024.

^(**) Başkent Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi, Ankara - Türkiye,

E-posta: hdacanay@baskent.edu.tr,

Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-7980-7856>.

with the content of "gender and law". As the outcome of the course, 164 interviews evaluated that has been held by students with women lawyers. In this article, briefly explained what clinical education is, and it's goals. Also by evaluating the interviews, in what way the clinical practice has been done in Başkent University Faculty of Law. This paper may serve a guiding role to prepare lawyers internship or vocational training programs' contents. Interview questions have been designed with students as a teamwork, they have been formulated as to be the material for sociological data analysis. So this work reveals the importance of this issue should be kept up with qualitative and quantitative methods, periodically.

Keywords:

Law Education, Legal Clinic, Feminist Advocacy, Legal Methodology, Gender and Law.

GİRİŞ

Hukukçuluk, zamanın ve teknolojinin meslekleri değiştirmesine, dönüştürmesine, kimilerini gözden düşürmesine kimilerini öne çıkarmasına rağmen önemini ve değerini korumakta olan bir meslektir. Hukukun ne olduğunun tartışılmaya başlamasından önce, tarih sahnesine yargılama faaliyetinin çıkmış olduğu, bu bağlamda hukukun adeta bir zanaat gibi, beceri gerektiren ve usta çırak ilişkisi içinde öğrenilen/öğretilen bir meslek olduğu bilinmektedir.

Üniversite yapısı içinde hukuk eğitiminin kurumsallaşması 11. yüzyılda Avrupa'da başlamıştır.¹ Geleneksel olarak taktır yöntemiyle, kürsüde duran bir hocanın karşısındaki öğrencilere anlatması, sonra anlattıklarının doğru öğrenilip öğrenilmediğinin, hatta ezberlenip ezberlenmediğinin sözlü ve/veya yazılı şekilde sınındığı bir hukuk eğitimi yöntemi yüz yıllarca uygulanmıştır. Varsayımsal olaylar üzerine kurulu pratik çalışmaların yapılıp yapılmaması tümüyle hocanın inisiyatifindedir.² Aşağı yukarı son yüz yıl ise, eğitimin bütün bileşenleriyle sorgulandığı, eleştirildiği bir süreç olarak hukuk eğitiminde de alternatif arayışlarına sahne olmuştur.

Bilgi kavramının kendisinin, buna ilişkin felsefenin, yine eğitimin ve eğitim felsefesinin de paradigmatik değişikliklere yol açacak kadar yoğun eleştirilere tâbi olduğu bir çağda yaşamaktayız. Veri anlamındaki bilginin ve eğitim kaynaklarının çok miktarda, her yerden çok kolay ve herkes tarafından ulaşılabilir olması, geleneksel eğitimle sağlanan bilginin işlevinin ve niteliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Yani mesele sadece bilginin teorik ya da uygulamalı niteliğiyle değil, neliği ve oluşturulma süreciyle de ilgilidir. Klinik hukuk eğitimi de bu bağlamda öğrencinin bilgiyi oluşturmasını sağladığı gibi, eğitimciyi de öğrenmeyi organize eden olarak yeniden tanımlayan bir işleve sahiptir.

¹ ATALAY, Ahmet Haluk/ÇATALOLUK, Gökçe, Hukukun Feneri ve Günümüzde Bir Sanat Olarak Öğretimi, *Hukuk Kuramı*, C. 2, S. 6, Kasım-Aralık 2015, s. 52.

² ANSAY, Tuğrul, Hukuk Eğitiminde Reform (Bir Deneme), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 1-2, 1969, s. 304.

Bu arayışların doğurduğu bir yöntem olan klinik hukuk eğitimi; öğrencinin alışılmış pasif, dinleyen, anlatılanı tekrarlaması beklenen pozisyonundan çıkıp öğrendiğini çeşitli yöntemlerle uygulama ve sahayla temas edip kendi bilgisini üretmesini sağlamayı amaçlar. İtalya Temyiz Mahkemesi Başkanı *Mariano D'Amelio*'nun makalesinin çevirisinin 1936'da yayınlanmasıyla Türk literatürüne girdiği söylenebilecek klinik yöntem, hukuk eğitimi tıp eğitimiyle karşılaştırılarak açıklanmıştır.³ *Ansay* da 1969 tarihli makalesinde, hukuk eğitimi yöntemleri içinde klinik çalışmaları açıklamış ve ABD örneklerini anlatmış, yöntemin özellikle avukatlık ve yargıçlık yapmak isteyen öğrenciler için uygun olduğunu söylemiştir.⁴ Hukukun ve hukuk eğitiminin bilişsel niteliğinin öne çıkarılarak, usta çırak ilişkisiyle de örneklenebilecek zanaat/sanat tarafının ihmal edilemediği tespiti ve eleştirisi de, klinik hukuk eğitiminin tartışılma zemininde bulunmaktadır.⁵

Klinik hukuk eğitimi, hukuku, öğrencilerin “gerçek” hayatla temas etmesini sağlayarak öğrenmelerini öngören ve amaçlayan bir yöntemdir. Klinikler sayesinde takrir yöntemiyle aktarılamayacak olan; jürilerin nasıl karar verdiği, tanıkların hafıza bozukluklarının, ön yargılarının ve yalan beyanlarının hakları, yine hakimlerin yorgunluğunun, politik ilişkilerinin, tembelliğinin vs. yargılama pratiklerini nasıl etkilediğini görmek mümkün olacaktır.⁶ Amerikan hukuki realizminin yaklaşımı doğrultusunda öngörülmüş olan bu amaçların, bugünün hukuk dünyası için de geçerliliğini koruduğu söylenebilir.

Klinik hukuk eğitiminin temelde iki amacı ve farklı birkaç biçimi bulunmaktadır. Klinik eğitimi gerçekleştirmek isteyen fakülte, kendi fiziksel yapısı, bulunduğu kentin sosyo-kültürel durumu ve ihtiyaçları (dolayısıyla klinik hukuk eğitimi için açabileceği alan) bunlara çeşitli kombinasyonlarla vücut verebilir. Temel iki amaç; öğrencinin soyut hukuki bilgisini somutlaştırmak ve adalete ulaşımında dezavantajlı olan kesime sosyal sorumluluk bağlamında yardımcı olmaktır. Temel biçimleri ise bu amaçları gerçekleştirmek üzere, “street law”, “kurum içi/kurum dışı klinik” ve “gerçek vaka kliniği”dir. Kurum içi klinik, simülasyon, akran eğitimi, sınıf içi role playing, yasama kliniği gibi şekillerde yapılabilir. Kurum dışı yerleştirmede öğrenci kurumun dışında kurulacak stantlarda yer alabilir, çeşitli hukuki kurumlarda staj yapabilir. Street law, halka açık hukuk okuryazarlı-

³ D'AMELIO, Mariano, Hukuk Kliniği, Çev. Atıf Akgüç, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S. 2, 1936, s. 71.

⁴ ANSAY, s. 309-310.

⁵ ATALAY/ÇATALOLUK, s. 54, D'AMELIO, s. 71.

⁶ HATİPOĞLU AYDIN, Duygu, HATİPOĞLU AYDIN, Duygu, Hukuk Klinikleri: Beklentiler, Uygulamalar ve KKTC Hukuk Fakülteleri Açısından Olanaklar, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, 2019, s. 292 (FRANK, Jerome, *Why Not a Clinical Lawyer-School?* University of Pennsylvania Law Review and American Law Register, C. 81, S. 8, 1933, s. 917'den aktaran).

ğ eğitiminin klinik öğrencileri tarafından verilmesidir. Gerçek vaka kliniğinde ise öğrenciler gerçek hukuki problemler yaşayan insanlarla çeşitli şekillerde bir araya gelerek hukuki bilgi verirler. Fark edileceği gibi hangi klinik biçimi olursa olsun amaç öğrencinin gerçek kişi ve olaylarla temasını sağlamaktır. Bu anlamda incelenen konular pratik çalışmalarda olduğu gibi dersin hocası tarafından kurulanmış değil, gerçek olaylar ve gerçek evraktır. Hukuki bilgi verilen kişiler söz konusu bilgiye ihtiyacı olan kişiler, görüşülen kişi ve kurumlar da yine hukuk sisteminde yer alan somut kişi ve kurumlardır. Bununla birlikte hukuk kliniği tanımlamalarının gönüllü (pro-bono) çalışma, klinik hukuk eğitimi ve klinikler olarak üç başlık altında anlaşılması gerektiği tespiti de önemlidir. Çünkü esasen klinik hukuk eğitimi bir eğitim yöntemi olmakla, Türkiye’de yasal ve fiilî bağlamda belirsizlik taşıyan gönüllü (pro-bono) hukuki yardımdan amaç ve işlev olarak ayrı tutulmalıdır.⁷

I. TÜRKİYE’DE HUKUK KLİNİĞİ UYGULAMALARI

Amerika’da klinik hukuk eğitiminin ortaya çıkışı ve uygulanışının Türkiye’deki uygulamalarla birebir örtüşmediği, öncelikle hukuk sistemlerinin, daha sonra sosyo- kültürel yapılarının farklılığı sebebiyle kolaylıkla öngörülebilir. Bununla birlikte Türkiye özelinde de hukuk eğitimiyle ilgili eleştiri, sorgulama ve arayışlar, klinik hukuk eğitiminin öğrenilip ülke koşullarına uygun şekilde uygulanma yoluna gidilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Adalet Bakanlığı tarafından 2016 tarihinde düzenlenmiş olan Uluslararası Hukuk Klinikleri Sempozyumu, konunun her yönüyle ortaya konulduğu bir kaynak olması bakımından değerlidir. Türkiye’de ilk hukuk kliniği 2003 yılında Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde kurulmuştur.⁸ Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi hukuk klinikleri faaliyetlerine 2011 yılında başlamış ve 2013 yılında Hukuk Klinikleri Birimi’ni kurmuştur.⁹ Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi hukuk kliniği faaliyetleri de Türkiye’deki ilk uygulamalardan olup, 2, 3 ve 4. sınıflara yayılan bir süreç içinde çalışmalarını sürdürmektedir.¹⁰ Hali hazırda pek çok hukuk fakültesi bünyesinde hukuk kliniği faaliyeti seçimlik ders olarak yer bulmaktadır. Dersin hangi sınıfta alınacağı ya da ön şart dersleri olup olmaması konusunda uygulama birliği yoktur.¹¹

⁷ YÜCEL, Mustafa T./ACAR, Ali, *Hukuk Eğitiminde Klinik Çalışma*, <https://hukukfelsefesivesosyoloji.files.wordpress.com/2016/05/hukuk-ec49fitiminde-klinik-c3a7alc4b1c59fma.pdf> (07.12.2022).

⁸ AZAPAĞASI, Alpaslan/İNAN, Kubilay/YILMAZ, Jale/TOKAR GÜNEŞ, Zuhul (ed.), Turgut Tarhanlı tebliği, *Uluslararası Hukuk Klinikleri Sempozyumu*, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2017, s. 136.

⁹ AZAPAĞASI, Ufuk Aydın tebliği, s. 162.

¹⁰ AZAPAĞASI, Gülriz Uygur tebliği, s. 129.

¹¹ SOYER, Emre, Türk Hukuk Eğitiminde “Yeni” Bir Yöntem Olarak: Hukuk Klinikleri, 9. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı II*, İstanbul, 2021, s. 224.

II. BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ TOPLUMSAL CİNSİYET HUKUK KLİNİĞİ ÖRNEĞİ

Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesinde hukuk kliniği dersi, altıncı dönem seçimlik ders olarak müfredata koyulmuş ve 2019-2020 öğrenim yılı bahar döneminde fiilen başlamıştır. “Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk Kliniği” olarak içeriklendirilen dersin başladığı dönemin hemen başında covid-19 pandemisi gerçekleşmiş ve bilindiği üzere uzun sokağa çıkma yasağı süreci, yüz yüze derslerin aşağı yukarı üç dönem boyunca eski rutinine kavuşmasını engellemiştir. Sürecin çevrimiçi dersleri zorunlu kılması ve klinik hukuk eğitiminin koşullara göre değişken içerik ve niteliklerle tasarlanabilmesi, bizi bu yazının içeriğini oluşturan, çevrimiçi yapılabilecek ve her bir öğrencinin de uygulamayla bir şekilde temas etmesini sağlayacak çalışmaya yöneltmiştir.

Bir klinik tasarımında temel olarak “yaparak öğrenme” ya da “taklit ederek öğrenme” şeklinde iki model söz konusudur. Yaparak öğrenmede öğrenci üçüncü kişi ya da nesneyle doğrudan etkin şekilde iletişim halindedir, klinik yöneticisi/öğretim üyesi ise gözlemci, yönlendirici ve değerlendirici durumdadır. Taklit ederek öğrenmede üçüncü kişi ya da nesneyle iletişim halinde olan etkin kişi klinik yöneticisi/hocadır ve öğrenci gözlemci durumundadır.¹² Çalışmamız öğrencilerin aktif olduğu “yaparak öğrenme” modeline uygundur. Klinik eğitiminin hedefleri arasında bulunan avukatlık becerilerini öğrenmek ve mesleki etikle ilgili farkındalık geliştirmek,¹³ yapılan avukat görüşmelerinde sağlanmaya çalışılmıştır. Röportajlar yapılmadan önce toplumsal cinsiyet ve hukuk alanının bilgisi başkaca sınıf içi klinik araçlarıyla sağlanmıştır. Çeşitli metinlerin küçük gruplar tarafından hazırlanıp sunulup tartışılması, konuyla ilgili filmlerin izlenip tartışılması, konuyla ilgili hazırlanan kurgusal uyuşmazlıklara ilişkin toplumsal cinsiyet eşitliği sağlayacak yaklaşımların tartışılması gibi klinik öğrenme metotlarından¹⁴ faydalanılmış, röportaj soruları da bu temelden hareketle öğrenciler tarafından hazırlanmış, kolaylaştırıcı yardımıyla düzenlenmiştir. Klinik biçimleri sınırlı sayıda olmayıp, çalışmalarda hangi metodun/metotların izleneceği de kliniğin bağlamına ve başkaca koşullara bağlı olarak değişebilir. Bu esnekliği sağlayan, esasen kliniğin amaçlarından birinin de yaratıcılığa alan açmasıdır.¹⁵

¹² CONDLIN, Robert J., The Moral Failure of Clinical Legal Education, *University of Maryland School of Law, Faculty Scholarship* 296, 1983, s. 325.

¹³ HAYDOCK, Roger S., Clinical Legal Education: The History and Development of Law Clinic, *William Mitchell Law Review*, Vol. 9/1, 1983, s. 119.

¹⁴ HAYDOCK, s. 121.

¹⁵ SCHRAG, Philip G., Constructing a Clinic, *Georgetown University Law Center, Clinical Law Review* 3, 1996, s. 184.

Çalışmanın verileri, 141'i Ankara Barosu'na, 23'ü başka il barolarına kayıtlı 164 kadın avukatla yapılmış görüşmelerden oluşmaktadır. Toplam üç dönemin (2019-2020, 2020-2021 ve 2021-2022) çalışmalarından oluşan bu görüşmelerin soruları, sözünü ettiğimiz ilk klinik döneminde öğrencilerle birlikte tartışılarak oluşturulmuş ve yeknesaklığın sağlanması bakımından sonraki iki dönemde de aynı şekilde kullanılmıştır.

Hukuk kliniği, kliniğin uygulanacağı kurum, mekan, öğrenci sayısı, niteliği, talebi, kliniği yürütecek öğretim üyesinin donanımı gibi değişkenlerin birlikte değerlendirilmesi sonucu, toplumsal cinsiyet ve hukuk temasıyla oluşturulmuştur. Daha önce toplumsal cinsiyet ve hukuk dersi almış olan öğrencilerin katıldığı derste, yapılan çeşitli faaliyetlerle toplumsal cinsiyet ve hukuk dersinde edinilmiş olan teorik bilginin öğrenciler tarafından içselleştirilmesi sağlanmış, dönem sonunda da her bir öğrencinin ayrı bir kadın avukatla yaptığı görüşmeler, yazımının içeriğini oluşturmuştur.

Toplumsal cinsiyet ve hukuk kliniğine devam eden öğrencilerin bir önceki sınıfta almış oldukları toplumsal cinsiyet ve hukuk dersinde, öncelikle tarafsız olduğu iddia ve kabul edilen hukukun, var olduğu şekliyle nasıl adaletsizlik ve cinsiyet eşitsizliği ürettiği üzerinde durulmuştur. Bunun için çeşitli alanlarda ortaya çıkan kadın erkek eşitliği taleplerini ortaya koyan feminist akımlar ile bunların hukukta cisimleştirdikleri talepleri ve kazanımları ifade eden feminist hukuk akımları çalışılmıştır. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası mevzuatta eşitsizlik yaratan ve eşitlik sağlamayı amaçlayan mevzuat incelenmiş, kadınların mağdur, sanık, çeşitli hukuki uyumsuzluk biçimlerinde davacı ve davalı oldukları durumlar ortaya konulmuştur. Bütün bu öğrenme süreci sonunda da öğrenciler, kadın hukukçuların, özel olarak da avukatların mesleki deneyimlerinin cinsiyetleriyle ilgili bağlamında değerlendirilmesi için sorular formüle edecek bir bakış açısı kazanmışlardır.

Değerlendirmemize esas olmak üzere, 2019-2020, 2020-2021 ve 2021-2022 yıllarında toplumsal cinsiyet ve hukuk kliniği dersi öğrencileri tarafından yapılmış olan toplam 164 kadın avukat görüşmesi bulunmaktadır. Görüşme yapılan avukatların seçiminde belirlediğimiz tek ölçüt kadın olmalarıdır. Kadın/toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili alanda çalışıyor olmaları, yaşları, çalışma biçimleri, feminist olup olmamaları dikkate alınmamıştır.

Yapılan görüşmelerin amacı, öğrencilerin klinik çalışmaları sürecinde ve daha önce alınmış olan "toplumsal cinsiyet ve hukuk" dersinde kavramsal bilgiyle tespit etmiş oldukları cinsiyet eşitsizliğinin izini sürmek olmuştur. Bunun için de, görüşmelerin, eşitsizliğin aleyhine olduğunu tespit ettiğimiz cinsiyete mensup olan kadın avukatlarla yapılması tercih edilmiştir. Öğrencinin kadın avukat olma

deneyimini bir meslek büyüğünden dinlemesi, sistemin oyuncularından biriyle kişisel olarak iletişim içine girmesini sağlamıştır.

Avukatlarla iletişim kurulup randevu alma sürecinde, görüşmenin ana içeriğinin cinsiyet eşitliği olduğu bilgisi verilmemiştir. Böylece toplumsal cinsiyet kavramıyla ilgili zihinsel bir hazırlık yapmaları, görüşmeye olumlu ya da olumsuz bir ön yargıyla başlamaları engellenmek istenmiş, cevapların olabildiğince kendiliğinden ve doğal olması sağlanmaya çalışılmıştır. Görüşmenin başlangıcında, görüşülen avukata öğrenciler tarafından bir kadın avukatla röportaj yapma ödevi verilmiş olduğu, yapılan görüşmelerin metin haline getirilip ders kapsamında tartışılacağı ve bir rapora konu edileceği bilgisi verilip bu konuyla ilgili rızaları alınmıştır. Görüşme metinlerinde isimlerinin yer alıp almaması konusundaki inisiyatif avukatlara bırakılmış ancak isimlerini vermiş olanların dahi isimleri sınıf içinde değerlendirme yapılırken zikredilmemiş ve kullanılmamıştır.

Sorular ders içinde, öğrencilerle birlikte, soyuttan somuta olması amaçlanarak tasarlanmış, hukukçulukla ilgili kişisel somut bilgilerden, deneyimlere ve öznel fikirlere doğru ilerlemesi gözetilmiştir. Somut bilgi isteyen, evet/hayır diye cevaplanabilecek olan ve açık uçlu sorulardan oluşan karma bir soru grubu, bütün avukatlara aynı şekilde yöneltilmiş, dolayısıyla alınan cevapları karşılaştırıp birlikte değerlendirme yapabilmek amaçlanmıştır. Nitekim görüşme metinleri bu çalışmada toplu olarak değerlendirilmeden önce, öğrencilerle birlikte ders ortamında tartışılıp karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu toplu ve sözlü değerlendirmenin dışında, öğrenciler tarafından kendi deneyimleri de ya görüşme metninin sonunda ya da ayrı bir metin olarak yazılı olarak kısa bir rapor halinde getirilmiştir.

Görüşmeler, ders ortamında görüşmeyi yapan öğrencinin adıyla ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Bu çalışmada görüşmelerden kullanacağımız örnekler ise, her bir görüşme metnine verdiğimiz numarayla belirtilecektir.

III. KADIN AVUKAT GÖRÜŞMELERİ

Görüşmede sorulan sorular bağlam bakımından 6 gruba ayrılabilir şekilde tasarlanmıştır.¹⁶ İlk 10 soru avukatların hangi üniversiteden hangi yıl mezun oldukları, kaç yıldır avukatlık yaptıkları, çalışma şekilleri (serbest, sigortalı, kurum avukatlığı, hazine avukatlığı vs.), avukatlık ortaklığı şeklinde çalışıyorlarsa iş arkadaşlarının cinsiyeti, sigortalı çalışıyorlarsa işveren avukatın cinsiyeti, avukatlığı isteyerek seçip seçmedikleri, hukuk fakültesinde toplumsal cinsiyetle ilgili bir ders alıp almadıkları, toplumsal cinsiyetle ilgili meslek içi eğitim alıp almadıkları,

¹⁶ Soru metni çalışmanın sonunda yer almaktadır.

toplumsal cinsiyetle ilgili olarak kişisel ilgi ve merakları doğrultusunda okumalarının olup olmadığı, toplumsal cinsiyetle ilgili medyatik davaları izleyip fikir yürütüp yürütmedikleri, bu davaların meslektaşları arasında gündem olup olmadığı idi. Bu soru grubuyla avukatların mesleklerini icra ederken kadınlık kimlikleriyle ilgili bir duruş noktası belirlemeye,¹⁷ hukuk eğitimlerinden başlayarak toplumsal cinsiyet kavramının mesleki kavramlarla bir arada bulunuşunu düşünmeye başlamaları amaçlanmıştır.

11. soru, görüşme yapılan avukatların ağırlıklı olarak hangi alanda çalıştıkları, seçme şansları olsa ya da olsaydı hangi alanda çalışmak isteyecek oldukları ve bu tercihlerinde cinsiyetlerinin bir etkisi olup olmadığıyla başlayan beş alt sorudan oluşturulmuştur.¹⁸ Bu soru grubu, meslek pratiklerini gerçekleştirirken kadın olmalarının mesleği hangi noktalarda farklı deneyimliyor olabileceklerine dair, ilk soru grubundan daha spesifik bir düşünme zemini hazırlamayı amaçlamıştır.

Beş alt sorudan oluşan 12. soru, avukatların müvekkilleriyle ilişkilerinde kendi cinsiyetlerinin ya da müvekkillerinin cinsiyetinin etkisi olup olmadığı sorulamayı amaçlamıştır. İki alt sorudan oluşan 13. soruyla avukatların meslektaşlarıyla, beş alt sorudan oluşan 14. soruyla da hakim-savcı ve adliye personeliyle ilişkilerinde cinsiyetlerinin etkisi olup olmadığını tartışmak amaçlanmıştır.

Meslek pratikleriyle ilgili bu sorulardan sonra, toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili iki düzenleme olan CEDAW ve İstanbul Sözleşmesi¹⁹ ile ilgili bilgileri olup olmadığıyla başlayan ve beş alt sorudan oluşan son soru grubu, kadın avukatların kavramsal ve teorik alanda kendilerini nasıl konumlandıklarını cevabın almayı amaçlamıştır.

¹⁷ Duruş noktası epistemolojisine göre (standpoint epistemology), bilginin üretiminde, gerçeğin algılanışında belirleyici olan farklı toplumsal sınıflara ait bireylerin durdukları yer, konumdur. Duruş noktası, neyi nasıl bildiğimizi belirleyen farklı toplumsal yaşantılar ve maddi koşullardır. Feminist duruş noktası da feminist metodolojinin bir enstrümanı olarak kadınlık deneyimleridir, bilgiyi ve deneyimi "kadın olarak" edinmektir. TANESINI, Alessandra, *Feminist Epistemolojilere Giriş*, Çev. Gülhan Demiriz, Berivan Binay, Ümit Tatlıcan Sentez Yay., İstanbul, 2012, s. 169-195.

¹⁸ Klinik dersinin ilk yılında kullanılan soru metninde yer alan bir soru, görüşme yapılan kadın avukatlarca tam olarak anlaşılmadığı ve görüşmenin genel bağlamını bozabileceği düşüncesiyle ikinci ve üçüncü yıllardaki soru metinlerinde kullanılmamıştır. "Kadına şiddet- kadın cinayeti- kadının mağdur olduğu boşanma- aile hukuku davalarında mesleki tarafsızlık ilkesi ile kadın olma pratiğini bir arada deneyimliyorsunuz. Bu durum sizce bir çelişki midir ya da bakış açısı/yaklaşım bakımından bir zenginlik mi yaratır?" şeklinde tasarlanan bu soruyla, feminist metodolojide 'bilinçli tarafılık' olarak anılan yaklaşımı düşünmeye alan açmak amaçlanmış olsa da ilk yıldan sonra bu soru görüşmecilere yöneltilmemiş, bütünlüğü bozmamak için de ilk yıl alınan yanıtlar da bu yazı kapsamına alınmamıştır.

¹⁹ Üç yıl üst üste yapıldığını söylemiş olduğumuz görüşmelerin son seferinde İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme süreci yaşandığı için sorulara bu olay da dahil edilmiş, yani metnin sonunda yer alan 15/b sorusu, ilk iki görüşme metninde yer almamıştır.

Bu görüşmeler, metodolojik açıdan bir feminist mülakat olma iddiası taşımamaktadır. Öncelikle görüşmelerin hepsi bir kadın tarafından yapılmamıştır. Ayrıca sorulan soruların da toplumun ya da akademik söylevlerin tipik bir parçası olmayan, yani “adsız” bir konuya dair olmaması sebebiyle²⁰ bu iddiamız bulunmamaktadır. Soruların bir kısmı doğrudan doğruya kadın avukat olarak kişisel deneyimlerinin bilgisini edinmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte soruların akışı içinde, görüşülen avukatların sadece kadın olarak somut deneyimlerinin değil de toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili bir konudaki fikirlerinin de aslında “kadın avukat olarak” oluştuğuna dair bir hat oluşturmak istenmiştir. Bu bağlamda bütün özelliklerini taşıyor olmasa da feminist kaygı güdülen ve belli bir akış gözetilerek oluşturulmuş sorular sebebiyle yaptığımız görüşmelerde, feminist mülakat metodundan izler bulunduğu söylenebilir düşüncesindeyiz.

Bu çalışmanın amacı ve bu çalışmanın temel malzemesini oluşturan görüşmelerle teknik anlamda sosyolojik bir araştırma sonucu nicel veri elde etmek olmamıştır. Esasen bunlar başta da belirtildiği gibi bir hukuk fakültesi bünyesinde yapılan hukuk kliniği dersi tasarımı örneğini ortaya koymaktan ibaret olmak üzere yapılmış görüşmelerdir. Ancak görüşme cevaplarının, klinik uygulaması olmak dışında, kadın avukatların toplumsal cinsiyet eşitliği/eşitsizliğini nasıl deneyimledikleriyle ilgili sosyo-legal bir araştırma alanı açabileceği/açması gerektiği fark edilmiş olduğu için, seçilmiş sorular ve örnek cevaplar aşağıda paylaşılmaktadır.

• **Hukuk fakültesinde toplumsal cinsiyetle ilgili bir ders aldınız mı?**

Görüşülen 164 avukattan 27’si hukuk fakültesinde toplumsal cinsiyetle ilgili ders almıştır. Bunların 10’u Ankara, 5’i Atılım, 4’ü Başkent, 3’ü Bilkent, 1’i İstanbul, 1’i Anadolu, 1’i Çankaya, 1’i Sakarya, 1’i de Ufuk Üniversitesi mezunudur.

• **Toplumsal cinsiyetle ilgili bir meslek içi eğitim aldınız mı?**

Görüşülen 164 avukattan 52’si toplumsal cinsiyetle ilgili meslek içi eğitim aldığını söylemiştir.

• **Toplumsal cinsiyetle ilgili olarak kişisel ilginiz ve merakınız doğrultusunda okumalarınız oldu mu- oluyor mu?**

Görüşülen 164 avukatın 35’i bu soruya “hayır” cevabını vermiştir.

• **Toplumsal cinsiyetle ilgili medyatik davaları izleyip fikir yürütüyor musunuz, bu davalar meslektaşlarınızla aranızda gündem oluyor mu?**

Bu soruya görüşülen 164 avukatın 9’u “hayır” cevabı vermiştir.

²⁰ ŞAHİN, Fatma Süzgün, Feminist Hukuk Teorisinde Metodoloji, *TBB Dergisi* (özel sayı), 2017, s. 481.

- Kadın avukatların ceza hukuku alanında daha az ve pasif, aile hukuku alanında daha çok ve etkin çalıştığı/yer aldığı düşüncesine katılıyor musunuz? Bu konudaki düşünceleriniz ve deneyimleriniz nelerdir?

Görüşülen avukatlar bu soruya doğrudan “evet” ya da “hayır” cevabı vermek yerine öyle olmaması gerektiği yorumuna eğilimli olmuşlar, “evet” cevabı verenler de genellikle kendilerinin öyle düşünmediği ama fiilî durumun öyle olduğu tespitini yapmışlardır. “Hayır” cevabı ise kadın avukatların mücadelecilikleri ve detaycılıklarına işaret etmektedir.

- **Görüşme 2-** *“Evet kesinlikle katılıyorum. Yani şöyle ceza hukuku üzerine çalışabilmek için, gece gündüz tetikte ve hazır olmak zorunda olabilirsiniz. Gece saat 1’de ansızın bir telefonla çıkıp gitmek zorunda kalabilirsiniz. Ama çocuk sahibi olduktan sonra bu zor bir şey. Özellikle eşin de avukat değilse bu durumu anlayışla karşılaması da zor olabilir. Ayrıca muhatapları olsun çalışma ortamı olsun farklı ve zor olabiliyor bayanlar için.”*
- **Görüşme 4-** *“... Bir mağduriyet olduğunda, hem mağdur olan hem de o suçu işleyen kişi tarafından erkek avukat tercih ediliyor. Çünkü onun daha çok koruyup kollayabileceği, kadının ona sahip çıkamayacağı düşünülüyor. Bu düşüncenin sebebi de maalesef kadın toplumunda kendine sahip çıkamıyor, kadın korunacak taraf, avukat olarak bana mı sahip çıkacak, beni mi savunacak algısı bence.”*
- **Görüşme 6-** *“Kesinlikle katılmıyorum zira çok sayıda ceza hukuku alanında çalışan kadın avukat mevcut. Bilakis duruşmalarda kadın avukatların çok daha etkili olduğunu görüyorum.”*
- **Görüşme 20-** *“Evet katılıyorum. Ancak bunların bir kadın avukatın tercihi olduğunu düşünmüyorum. Örneğin, ceza denildiği zaman daha akla ağır işler gibi geliyor, daha sıkıntılı insanlarla muhatap olacaksın düşüncesi hâkim bu nedenle kadınlar cezanın üstesinden gelemez, başaramaz algısı var. Bu nedenle henüz kadın avukatın tercih etmesine fırsat kalmadan müvekkiller dosya getirmiyor. Bundan dolayı kadınlar bu alanda uzmanlaşmıyor çünkü bu durum aslında avukatın değil müvekkilin tercihi.”*
- **Görüşme 85-** *“Kadın avukatların ceza hukuku alanında daha pasif olduğunu gözlemliyorum. Bunun sebebi, ceza dosyalarının size ulaştığı çevre ve müvekkil portföyünüz biraz sıkıntılı. Dolandırıcılık, kaçakçılık, yağma, örgütlü suçlar, silah kaçakçılığı gibi alanlarda daha çok erkekleri görüyorum. Maddi manevi her türlü alışverişin erkeklerin arasında olduğunu gördüğüm bir alan. Oralara her zaman için bizim temas etmemiz çok mümkün değil. Tabi bu alanda çalışan çok iyi kadın meslektaş avukatlarımız var, onların*

çabalarını da göz ardı etmek mümkün değil. Ama yaşam biçiminiz de ona göre şekilleniyor. Aynı zamanda ceza hukuku tırnak içerisinde biraz kısıkanç bir alandır. Cezaevi ziyaretlerinizin çok yoğun olması gerekiyor. Ziyaretler sırasında gününüzün büyük çoğunluğunu burada geçirmek zorundasınız. Duruşmalar da çok uzun sürüyor, telefonunuzu çoğu zaman kapatmak zorunda kalıyorsunuz. Eğer aynı zamanda anne rolü taşıyan bir kadın avukatsanız, çocuğunuza gereken ilgiyi gösteremeyebilirsiniz. Çocuğunuzdan ve çocuğunuzun sizden mahrum kalmasından şikayetçi olmayacaksınız bu alan belki daha düşünülebilir hale geliyor. Bu fiziki şartların değiştirilmesi halinde kadın avukatların bu alanda daha aktif olabileceğini düşünüyorum. Öte yandan kadın avukatların aile hukuku alanında daha aktif olduğunu düşünmüyorum, böyle bir gözlemim olmadı. Sadece kadın olduğum için bana dosya geldiğini fark etmedim. Mesela benim aile hukuku alanında erkek müvekkil sayım kadın müvekkillerime oranla çok daha fazla... Rahat iletişim kurabiliyorum. Nahoş bir durumda kaldığımı söyleyemem.”

- **Görüşme 121-** “Kadın avukatlar ceza hukuku alanında kendilerine yer bulmakta zorlanıyorlar. Ceza avukatı dendiğinde toplumun aklına sesi gür çıkan uzun boylu sinirli erkekler gelir. Kadınların sözde “hassaslığı ve anaç”lığı (bu da toplumun bir yanılmasıdır.) bir şekilde aile hukukunda başanlı olacağı algısı yaratmaktadır.”
- **Görüşme 153-** “Ceza hukuku alanında kadın meslektaşlarımın pasifize edildiğini düşünüyorum. Yalnızca avukatlar arasında değil yargı erkinde de bunu gözlemliyorum. Mezun olduğum okul ve meslektaşlarım arasındaki ağırlıklı görüş ceza hakimliğinin, savcılığın ve hatta serbest avukatlığın kadınlara çok da uygun olmadığı; eğer mümkünse kadınların hukuk ve idari hakim olması ya da kurum avukatlığı yapması gerektiği savunulmakta. Bu görüşlere ben de çok maruz kaldım. Öğrenciyken hocalarımın birçoğu kadınların ceza alanında çok zorlanacağı, yapımız gereği (!) duygusal kararlar vereceğimizi, anne (!) olduğumuz için aile hukukunun bize daha uygun olduğunu vurguluyordu. Kadınlar biyolojik olarak doğum yapıyor ve anne olabiliyor diye otomatik olarak duygusal/kırılgan olduklarının kabul edilmesi ya da cinsiyetin direkt olarak güçsüzlüğü, zayıflığı ve hassasiyeti çağrıştırıyor olması gerçekten çok çağ dışı bir düşünce. Kaldı ki bu düşünce yapısı yüzyıllardır öyle bir yerleşmiş ki birçok alanda kadınlar etkin rol alamıyor, alıyorsa maddi ve manevi zorluklara uğruyor. Örneğin, her ne kadar ceza hukuku alanında çalışsam da bu alanda çalışan kadın meslektaşlarımın karakolda, emniyette, cezaevinde ya da duruşma salonlarında tacize uğradıklarını, önemsenmediklerini çok kez duyuyorum. Hatta ceza avukatına ihtiyaç duyan kişilerin genellikle erkek

avukatları tercih ettiğini adliyede biraz vakit geçirildiğinde açıkça görülüyor. Okul sıralarından hatta çocukluktan itibaren toplumun algısı yüzünden zaten kadın avukatların tamamı 1-0 yenik başlıyor bu alana ve öyle ki mücadelelerinin görünür olmaması için erkek meslektaşların özel bir çaba sarf ettiğini düşünüyorum. Bir ceza yargılamasında görüşlerini bildiren ya da direkt vekillik yapan kadın meslektaşlarımızın 'mansplainin'e maruz kaldığını görüyorum. Örneğin sosyal medyada bir konuda görüşünü bildiren ve görüş bildirdiği alanda çalışmalar yapan bir kadın avukata karşılık ağırlıklı olarak erkek avukatların tabiri caizse 'yalnız o işler sizin bildiğiniz gibi olmuyor', 'araştırmanızı öneririm' gibi üsluplarla yaklaşıyorlar. Kısacası her zaman birebir yaşamamam da hukukun her alanında ancak ağırlıklı ceza hukuku alanında kadınlara karşı bir güvensizlik hakim ve bu durum günlük hayatta bizleri çok yoruyor. Mütemediyen hem meslektaşlarımıza hem de topluma kendimizi ispatlamak zorunda bırakıyoruz."

- **Görüşme 158-** "Bu ayrımın yapıldığına katılmakla birlikte meslek hayatımda daha fazla gördüğüm bir başka ayrım daha var. İcra ve İflas Hukuku alanında genellikle erkek avukatların çalışması bekleniyor. Daha doğrusu iş ilanlarına baktığımızda "erkek avukat aranıyor" şeklinde ilanlar veriliyor. Gerek takip gerekse haciz vs. olsun kadınların yapamayacağını açıkça söylüyorlar. Asliye hukuk alanında ise daha çok kadın avukatlar mevcut. Böyle cinsiyetçi bir sistem gelişmiş zamanla. Bu konuda bir yaşanmışlığım da var hatta. Avukatlık ruhsatımı yeni aldığım zamanlarda iş görüşmesine gitmiştim. İcra ve İflas departmanına avukat aranıyordu. Görüşmeye gittiğimde bu alanın "prenselerle" göre olmadığı, yeri geldiğinde şehir dışı seyahatlerinin yapılacağı, hacze gidileceği vs. söylendi bana. Ciddi anlamda rahatsız edici bir cümleydi ve sudan çıkmış balığa dönmüştüm bir anda."
- **Kadınların adalete erişimde sorun yaşadığını düşünüyor musunuz? Bir kadının avukat olarak bu sebeple bir kadına yardım/dayanışma amacıyla bilgi vererek/yönlendirerek/vekil olarak yardımda bulunduğunuz oldu mu?**

Kadınların adalete erişimiyle ilgili bu soruya, genellikle kadınların bu konuda zorluk yaşadığını bildikleri ya da öyle olduğunu düşündükleri cevabı verilmiştir. Aşağıdaki cevapların bir kısmı bu zorlukları açıklamaktadır. Fiili zorluklar, bilgisizlik gibi sebeplerin yanında korku, gibi manevi engellere de işaret eden cevapların önemli olduğunu düşünüyoruz. Bazı cevaplarda ise kadınların adalete erişiminin artık kolay olduğu yönündedir.

- **Görüşme 3-** "Kadınların adalete erişimde bilgi sahibi oluncaya kadar sorun yaşadıklarını düşünüyorum. Çoğunlukla altında yatan durum da ekonomik kaygılar. Birçok ev hanımı aile içerisinde yaşadığı şiddet karşısında çocukla-

rının küçük olması, herhangi bir işte çalışmaması, ailesinin kendisine maddi anlamda destek olmaması, sokakta kalma korkusu vb. durumlarda danışma amaçlı geldiklerinde, genellikle de bir kadın olduğumu halden anlayacağı-mı düşünerek geldiklerini beyan ederler. Bu durum karşısında hukuken tüm konularda bilgilendirip onların öncelikle hukuki koruma altında oldukları-nı, adli yardıma başvurmaları konusunda ve 6284 Sayılı yasa kapsamında talepleri konusunda paylaşımında bulunmuşumdur. Önceliğim adalete ulaşma konusunda eşit imkânlarla sahip olmayanların elinden tutmaktır.”

- **Görüşme 19-** “Evet, kadınlar adalete erişimde sorun yaşıyorlar. Kimi zaman adalete inanmadıkları için, kimi zaman da tek başlarına oldukları ve sosyo-ekonomik yetersizlikleri dolayısıyla bu cesareti veya maddi imkân bulamıyorlar. Veya bazen de haklarından haberdar olmayabiliyorlar.”
- **Görüşme 27-** “Adalete ulaşmalarında sıkıntılar yaşamaları bir gerçekliktir. Hatta eğitilmiş kadınların bile yine sosyal baskıların ağırlığı karşısında adal-letten talepte bulunmada güçlük çektiği açıktır.”
- **Görüşme 32-** “Adalete erişimden ziyade kadınların adaletin nasıl sağla-nacağı konusunda sorun yaşadığımı düşünüyorum. Şiddete maruz kaldığın-da ne yapması gerektiği konusunda örneğin. Adliyelerin içerisinde biz dahi işlerimizi yürütmekte güçlük çekiyorken büyük binaların içerisinde şiddet mağduru kadınların haklarına erişmesini beklemek bana doğru gelmiyor. Öğrencilik yıllarımda savcılık önünde kadına karşı şiddete yönelik broşür dağıtırken eşinden şiddet gören kadınların komşusu ile zar zor adliyeye gel-diğine, okuma yazma bilmediğine tanık oldum. Bu kadınlardan bizlere eriş-mesini beklemekten ziyade bizim erişen olmamız gerektiğini düşünüyorum.”
- **Görüşme 37-** “Eskiden toplumda kadınların adalete erişimlerinde sorun yaşadığını biliyor ve kabul ediyordum ancak günümüzde sosyal medya ya-yınları, sosyal kuruluşlar, Barolar ve kadın örgütleri ile kadınların adalete erişimleri kolaylaşmış hepsinden öte hak arama eylemleri çoğalmıştır, tabi destekleri de artmıştır. Hakkı yenen, şiddet gören bir kadın günümüzde ne-reye başvurması gerektiğini artık kendisi bilmesi bile konu komşusundan öğrenmektedir. Eskiden aile içi şiddete maruz kalan kadınlar bu durumu evin dışına çıkarmayı bile ayıp sayarken şimdi toplumun bakış açısı hakkını araması gerektiği yolunda kadını yönlendirmektedir.”
- **Görüşme 40-** “Özellikle sosyal medyanın gelişimiyle birlikte kadınların ada-lete erişimi sorunu daha da belirginleşti. Kadınlar ulaşmaya çalıştığı adaleti adliyeler yerine twitter gibi mecralarda aramaya başladı. Eğer kadınlar ada-lete erişseydi zaten sosyal medyada bu denli şiddet görüntüsü yer almazdı.”

- **Görüşme 74** “Özellikle boşanma aşamasında kadınlarda korkunun çok üst seviyelerde olduğunu birçok kez deneyimledim. Bunun üzerine ekonomik bağımlılık, akraba baskıları eklendikçe bu durum kontrol edilemez bir hal alıyor. Bu durumlar kadınların yalnızlaşmasına ve adalete başvuramamasına yol açıyor.”
- **Görüşme 101-** “Kadınların adalete erişimde sorun yaşadığını düşünmüyorum; bu tarz konularda kadınları cinsiyet bağlamında ayrımcılığa sürükleyen düşüncelere de katılmıyorum. Sadece hak arama veya haksızlık karşısında başvurulabilecek merci ve hukuki kurumların neler olduğu, süreçlerin nasıl işleyeceği hususunda bazı kesimlerde bilgi eksikliği olduğu ve bu hususlarda doğru bilgilendirme yapılması gerektiği düşüncesindeyim.”
- **Evliyseniz meslek pratiğinizin evlilik hayatınızda sorun yarattığı oldu mu? Ya da buna dair kadın meslektaşlarınızın deneyimlerini gözlemlediğiniz oldu mu/oluyor mu? (geç vakit telefonla aranma, uzun saatler çalışma, ofisten eve geç gitme, genel stres vs.)**

Görüşülen avukatlardan evli olduğunu ve meslek pratiklerinin evlilik hayatlarında sorun çıkarmadığını söyleyenlerin hemen tamamı eşleri de avukat olduğu için bunun durumun eşi tarafından bilinmesi ve karşılıklı anlayış sayesinde mümkün olduğunu belirtmiştir. 81’i sorun yaşadıklarını ya da kendileri yaşamamış olsa bile kadın meslektaşlarının bu konuda sorun yaşadığını bildiklerini belirtmişlerdir. Evli olmadıklarını söyleyen avukatlar da ya deneyimlemedikleri için bilgileri olmadığını ya da potansiyel olarak bunun bir sorun olabileceğini ya da olduğunu bildiklerini söylemişlerdir. Hiçbir sorun olmadığını ya da olamayacağını söyleyen avukatlar da esasen bunu bir “olması gereken” olarak ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevapların bir kısmında konu iş yükünün çokluğu ve aileye ayrılması gereken zaman bağlamında ele alınmıştır:

- **Görüşme 1-** “Bir taraftan bebeğimin ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken diğer taraftan gece yarısına kadar sözleşme incelemek ve aynı zamanda 7/24 mail ve mesaj yoluyla gelen işler/sorular/danışmalar için gerekli aksiyonları almak durumundaydım. Aile hırsızlığı yapıyordum bir nevi. Çünkü bu durum ailem için ayırmam gereken süreden çalmak demektir. Şuan belirli saat dilimlerinde çalıştığım için aileme de işime de sorunsuzca gerekli zamanı ayırabiliyorum.”
- **Görüşme 19-** “Boşandım. Elbette her kadın gibi toplumsal görevlerimi yerine getirmemem, benim eşit olduğumuzu düşündüğüm meselelerde sorunlar yaşattı. Kadınların özellikle avukatların sık telefon alması, eğitim çalışmalarına katılması, şehir dışı duruşmaları; ev bakımının tek sorumlusu kadın gibi algılanması sık karşılaştığım sorunlardı. En çok da eksik hissettirmeye yönelik olan görünmez şiddet partnerinizin kredisinden götürüyor.”

- **Görüşme 25-** “Çevremdeki evli kadın avukatların gece CMK davalarını kapattığını biliyorum. Ama kalkıp bir erkek gitse göreve eve ekmek getiriyor olur.”
- **Görüşme 53-** “Kocamın benimle aynı mesleği paylaşıyor olması nedeniyle hep desteğini gördüğümü söyleyebilirim. Mesleğimi ifa sırasında yaşadığım hiçbir olayda sorun çıkarmamıştır. Ancak bu durum başka bir çevre baskısına yol açar şöyle ki zaman zaman kendisine “nasıl izin veriyorsun?” şeklinde imalı sorular yöneltilmiştir. Ayrıca yakın çevrem bana da ‘sen neden gidiyorsun, yapıyorsun, bırak kocan yapsın’ şeklinde ifadeler kullanmıştır.”
- **Görüşme 138-** “Evliyim, evet gerek geç eve gitme ve çok çalışma hali gerekse gönüllü çalışma ve evdeki çocuk ve sorumluluklarımı ihmal ettiğim yönünde sıkça eleştiri almışlığım var. Üstelik bu safi eşim ve çocuğumdan değil kendi çekirdek ailemden de gelmiştir, annem babam gibi.”
- **Görüşme 145-** “Evli değilim ancak evleneceği için yoğun avukatlık temposunu bırakan avukatlardan biriyim. Bunu utanarak söylüyorum. Maalesef ki toplumsal kurallar her ne kadar karşı çıksa da bu beynimize işlenmiş biraz. Ne yazık ki bunu benden kimse istemedi ama bu çalışma rutininin benim özel hayatımda sorunlar yaşatacağını düşündüm açıkçası. Özel hayatımla uyum sağlayamayacağımı düşündüm. Çünkü cumartesi dahil akşam dokuza ona kadar çalıştığım oluyordu. Biraz daha hem özel hayatıma hem de iş hayatıma dengede olacak şekilde vakit ayıracak bir durumda çalışmayı tercih ettim.”
- **Görüşme 146-** “Evlenmeden evvel mesai saatlerimin belirsizliği, gecemizin gündüzümüze karışması ve müvekkillerin her saatte arama gibi bir hakkı kendilerinde görmeleri vb. sebeplerle KPSS ye girip, akabinde kurum avukatlığını tercih ettim. Kurum avukatlığına geçtikten yaklaşık 9 ay sonra evlendim.”
- **Görüşme 155-** “Evli olduğum yıllarda ve kızımın yeni doğup kreş yaşına geldiği döneme kadar sıkıntılar yaşadım. Bakıcının nedensiz ve sorumsuz bir şekilde gelmediği günlerde kızımı duruşmalara götürdüğüm oldu. Kalem personeli tarafından biberon ile beslendiği çok anlar olmuştur.”
- **Görüşme 162-** “Çevremde olan evli arkadaşlarım ve çocuğu olan kadın avukat arkadaşlarımın çok zorlandığını görüyorum. Bir ihtimal eşleri tarafından sıkıntı yaşamasalar da çocuk işin içine girince yeterince aile yaşamına vakit ayıramadığını düşünmeleri nedeniyle kendilerini kötü hissettikleri oldu. Aileden kastım sadece çekirdek aile olsa neyse bunun bir de akrabalar bazında baskısı var. Çocuğunu, eşini bu kadar boş bırakma bak; elin er-

kekleri ile senin o saatte ne işin var, iş dediğin 18:00'da biter, ne işiymiş bu saatte gibi... Bazıları bu nedenle kurum avukatlığı veya uzman yardımcılığı gibi mesai saati kavramı olan, düzenli aylık geliri olan işlere geçmek zorunda kaldı. Boşananlar da oldu. Erkek olan avukat arkadaşlarımın ise bu konuda daha rahat olduğunu gözlemledim. Sanki bu durum onlar için çok normal ve doğalken, kadın için büyük bir olaymış gibi. Erkek tabii o eve ekmeğe getirecek, işi var çocuğun, avukat çocuk olacak o kadar gibi. Baktığınızda aynı meslek, aynı mesleki şartlar. Özellikle iki taraf avukat olsa dahi erkek olan serbest avukatlık yaparken; kadın olan avukatların kurumları tercih etmesi istendiği daha yaygın.”

Bir diğer grup cevapta ise cinsel kimliğin sorun yarattığı öne çıkarılmıştır:

- **Görüşme 2-** “Benim duruşmam var sabah, hazır mısınız?’ der gecenin 11’inde. Bunu eşe açıklamakta zorlanan arkadaşlarım olmuştu. Bu sık sık karşılaşılan bir olay. Yani ‘ceza davalarında neden bayan avukat yok?’ sorusuna da verilmiş bir cevap aslında. Baştan bunları müvekkil ile aranda halledeceksin o mesafeyi, tutumu baştan hissettirecek, koruyacaksın.”
- **Görüşme 3-** “Sadece evlilik hayatında değil evli olmasanız da yaşamaktasınız. Toplantı saatleri uzadı mı ofisten eve geç gitmeler oldu mu hem ofis içinde evli çalışan kadın için sorun teşkil ettiği gibi insanda da stres yaratmakta, sizi bekar olarak tanıdıkları için bu sefer aksi oluyor ne de olsa evde bekleyen çocuk ya da eş olmadığı için müvekkiller aksi kanaatte olmakta bu konuda azıcık olsun prensiplerinizden ödün vermeniz halinde özel hayat diye bir şey bırakmazlar. Tam bu noktada yaşadığım bir anımı anlatmak isterim, uzun süredir işlerini takip ettiğim bir müvekkil akşam yemeği vakti sonrası gün içerisinde soracağı işleri sormayı alışkanlık haline getirdi bu konuda ne kadar aramaması gerektiği konusunda ısrarcı oldu isem de sonuçta aramaya devam etti, ben de telefonlarımı açmadım. Bu duruma birlikte yaşadığım annem de şahit oldu. Sonrasında mesai saatleri içerisinde ofise geldi ben de ‘X Amca, annem diyor ki X Amcanın başında bir iş mi var, sürekli seni arıyor’ diye soruyor dedikten sonra bir süre sessiz kaldı sonra hep mesai saatleri içerisinde aramaya başladı. İnsanların bu konudaki anlayışının da hem cinsleri hem de kültürleri ile alakalı olduğunu düşünüyorum.”

Müvekkil ilişkilerinde kendi cinsiyetlerinin ya da müvekkillerinin cinsiyetlerinin etki yaratıp yaratmadığına ilişkin sorulara açıklamasız şekilde evet ya da hayır cevabı verilmemiş ve verilen “hayır” cevapları da genellikle olması gerekene işaret etmiştir. Bu sebeple bu sorulara verilen cevapları sayısal olarak belirlemek yerine, görüşmelerin genelinden edinilen izlenimimiz ve temsil değeri olduğu düşünülen cevaplar paylaşılmıştır:

- **Müvekkillerin kadın ve erkek avukatlara olan tutum ve davranışlarının farklı olduğunu düşünüyor musunuz, buna ilişkin bir gözlem ya da deneyiminiz oldu mu? ? Varsa bunu nasıl açıklarsınız?**

Bu soruya verilen cevapların bir kısmı “farklı ama” diye ifade edebileceğimiz bir yöndedir. Bu cevaplarda müvekkillerin kadın ve erkek avukatlara olan tutum ve davranış farkının kişisel mücadeleyle çözülebilecek bir durum olduğu düşünülmekte ve bu şekilde de çözüldüğü söylenmektedir:

- **Görüşme 1-** “... çok bariz bir şekilde farklı. Fakat tutunduğum tavırla müvekkillerin erkek avukatlara yaklaşım tarzı ne ise bana da aynı şekilde davranmalarını sağladım. Gerek verdiğim bilgilerle gerek hal ve hareketlerimle... Beni gördüklerinde erkeklere nazaran çok da iri yarı olmadığımından bahisle ‘avukatınız bu mu?’ der gibi bir tavırla karşılaşmıştım fakat görüşme sonunda ‘erkek gibi avukat’, ‘kartınızı alabilir miyiz?’, ‘bize de böyle bir avukat lazım’ gibi cümlelere muhatap oldum. Bu beni mutlu etmedi ama maalesef maruz kaldığımız durum bu...”

Bir grup cevapta, müvekkillerin kadın avukatlara farklı tutum ve davranışlarını kadınların bedenlen daha küçük ve zayıf olmalarıyla ilişkili olduğu ifade edilmiştir:

- **Görüşme 8-** “... Ben ufak tefek bir kadınımdı. ‘... Bu kızın kendine hayrı yok, hiçbir şey yapamaz demiştik ama çok cevval çıktın’ demişlerdi.”
- **Görüşme 19-** “Bir yerden genelde ismimi duyarak geliyorlar ama hem minyon hem genç hem de kadın olduğum için benim alanımdaki bilgimden şüphe ediyorlar. Maalesef mesleğimi icra ederken, görüşmeleri gerçekleştirirken benden erkeksi davranmamı bekliyorlar. Daha maskülen yaklaşmamı istiyorlar. Sanki küfrederek konuşsam sert hareketlerim olsa onları daha çok tatmin edecek gibi... Bir kere bir duruşmadan çıktıktan sonra benim müvekkilim olmayan sanıklardan biri cezaevine döndüğünde ‘falancanın öyle bir avukatı vardı ki erkek gibiydi, helal olsun’ diyerek beni tavsiye etmiş. Bana ulaştılar ‘sizi çok methettiler’ gibi şeyler söylendi başta çok mutlu oldum. ‘Sizin için erkek gibi avukat diyorlar’ denildiğinde ‘o kadın gibidir erkekliğin verdiği bir iyilik değildir’ diyerek karşılık vermişim.”
- **Görüşme 103-** “Çekişmeli boşanma davası için erkek müvekkilimiz ilk görüşmesinde benimle görüşmek istediğini söylemişti. Ceza dosyası için gelen müvekkil de (avukat olan) eşimin dosyayı takip etmesini istediğini söylemişti. Bu durum kadının toplumdaki yerinden kaynaklanıyor. Kadınlar, fiziksel olarak daha güçsüz olması nedeniyle güç gerektiren işlerde erkekler kadar başarılı olamayacakları düşünülüyor. Ceza davaları, toplum nezdinde daha

zor/güç davalar olarak görüldüğünden bu davaların erkek meslektaş tarafı-
ndan yürütülmesi talep edilmektedir.”

- **Görüşme 119-** “Bir kez bir müvekkille birlikte keşfe katılacaktık müvek-
kilim bana “zaten sizi oraya kadın başınıza göndermem merak etmeyin”
diyerek alaycı bir tavır takınmıştı. Meslek hayatımda en rahatsız olduğum
anlardan biriydi diyebilirim.”

Bir başka grup cevapta kadınlık “rolleri” ya da “özellikleri” belirleyicidir:

- **Görüşme 4-** “Daha düzenli ve titiz yapılması gereken, daha detaycı ve kap-
samlı bakış açısı isteyen işler genelde kadın avukata veriliyor. Daha hızlı,
daha pratik, daha ceval yapılması gereken işler ise genelde erkek avukata
veriliyor. Ama istenilen amaca ulaşamıyorlar. Yani örneğin daha pratik ya-
par diye erkeklere verilen bir iş onların istediği sonuca ulaşmıyor. Bu benim
için yanlış ve benim hazmedemediğim bir konu. Her zaman da bunu dile
getiriyorum.”
- **Görüşme 5-** “Kadın bu, tuttuğunu koparı baş ağrıtır dosyamı alır’ diye-
rek yaklaştığı, kadınların da ‘erkek ya söke söke alır’ diyerek yaklaştıkları
bir durum var. Ben, bir kadın, kadın avukata gittiğinde sürekli bir arama,
'dosyam ne durumda, unuttu mu acaba' gibi bir temkinlilik söz konusuken,
erkek müvekkiller de kadın avukatlara 'kadın ya ilgi gösterirsem dosyama
daha iyi bakar' gibi bir tutumla özel günleri kutlamaya çok meyillidirler.”
- **Görüşme 17-** “Müvekkillerin kadın avukatlarla görüşürken onları daha iyi
dinlediklerini düşündükleri için daha rahat olduğunu, daha fazla fikirlerini,
ortaya koyabildiklerini düşünüyorum”
- **Görüşme 151-** “Bir işverenin haksız yere işçiyi işten çıkartma davası vardı
ve işçi bana danıştığında ona kanunun düzenlenmesinden bahsettim. Bunun
üzerine işçiden kadın olduğunuz için daha insafli, vicdanlı olmanızı bekler-
dim cevabını aldım.”

Müvekkillerin kadın avukatlara davranış biçimlerinde daha çok ya da daha az
samimiyet eğiliminde olduklarına dair farklı cevaplar da bulunmaktadır:

- **Görüşme 7-** “Erkek avukatlara daha samimi davranıyorlar, bize bir tık daha
kibar ve mesafeli davranıyorlar. Bunun olumsuz tarafı ise, erkek avukatlar,
müvekkil ile daha yakın oldukları için daha kolay işi alabiliyorlar.” Bu ce-
vapta soruda tutum ve davranış şekli sorulan müvekkilin cinsiyetine dair bir
içerik olmamasına rağmen görüşmeci avukat müvekkili erkek olarak algılamış
ve cevabını ona göre vermiştir. Bu durum, mesleklerin cinsiyetlendirilemesine
benzer şekilde, adli yardım alma, bu bağlamda adalete erişimdeki cinsiyet
eşitsizliğinin nasıl içselleştirilmiş olabileceğine dair bir ipucudur.

- **Görüşme 46-** *“Erkek müvekkillerimiz bizlere daha saygılı ve çekingen davranıyorlar ancak kadın müvekkillerimiz arkadaş, abla, kardeş gibi daha samimi ilişki kurmak istiyorlar.”*

Bir grup cevapta ise kadın müvekkillerin yaklaşımıyla ilgili tespitler bulunmaktadır:

- **Görüşme 15-** *“Özellikle kadınlar farklı çelişkilerde kalabiliyor. Öncelikle erkek avukat tercih etmeyi düşünüyor çünkü eşyle bir kadın avukatın baş edebileceğine inanmıyor. Eşinin dilinden bir erkeğin anlayabileceğini düşünüyor. Bu yüzden öncelikli tercihler erkeklere yönelik oluyor ama sonra kadın bunu deneyimledikçe erkek avukata her şeyini anlatamayacağını da fark ediyor. Kadın avukatı olsa onu daha iyi anlayacağını daha açık konuşabileceğini fark ediyor. Bu çelişkiyi yaşarken de davranışlarında bariz farklar yakalayabiliyorsunuz. Erkek müvekkillerin davranış farklılığı ise daha çok ücret konularında ortaya çıkıyor.”*
- **Görüşme 25-** *“Erkek müvekkillerin kadın avukatlara karşı gevşek olduğuna dair çok fazla tecrübem var yani. Tavır olarak, konuşma olarak daha böyle samimi, masum bir yaklaşma yok. Bu benim avukatım değil bu kadın avukatım diye yaklaşıyor sana. Yine kadın müvekkil geldiğinde de belirli bir süre sonra psikoloğu, gün arkadaşı gibi davranmaya başlıyor.”*

Kadın avukata hitap konusu da bu soru cümlesinden değerlendirmelerde akla gelen cevaplardan olmuştur:

- **Görüşme 40 -** *“Bir keresinde yaşlı bir müvekkilimiz, erkek olan iş arkadaşıma ‘avukat bey’ diye seslenirken; bana sadece ‘kızım’ demesi beni üzmüştü.”*
- **Görüşme 72-** *“Birçok defa müvekkillerin gönderdikleri kısa mesajlarda ve telefon konuşmalarında bana yanlışlıkla ‘avukat bey’ şeklinde hitap ettiklerine tanık oldum; bunun avukatlık mesleğini ancak erkeklerin yapabileceği bir meslek olarak kafalarında imgelemlerinden kaynaklı olduğunu düşünüyorum.”*
- **Görüşme 94-** *“Stajyerliğime başladığım ikinci altıncı ayımda bir hacze gittim. Banka vekiliydim ve alacaklıydık. İstihkak iddiamızın bulunduğu haczi gerçekleştirirken borçlu bana karşı ‘sen benim muhatabım değilsin’ şeklinde söylemde bulundu. O sırada yanımızda bulunan ofisimizin erkek icra katibi kâle alınırken ben kadın olduğum için alınmadım. Bu konuya sayısız örnek verebilirim.”*

Birden fazla avukatın bulunduğu avukatlık bürolarında ise kadın avukat yerine erkek avukat tercih edildiği ya da kadın avukatın sağlamlasının erkek avukata yaptırıldığına dair cevaplar da bulunmaktadır:

- **Görüşme 16-** “Ofisimize ziyarette bulunan her on kişiden en az yedisi avukat bey ile görüşmek istediklerini dile getiriyorlar. Deneyimlerimden edindiğim bir diğer tecrübe ise benimle görüşme yapmak durumunda kalan kişilerin birçoğunun daha sonra erkek meslektaşım ile görüşme talebinin olduğu.”
- **Görüşme 18-** “Serbest avukatlık döneminde ilçede erkek müvekkillerin evlilik ve borçları ile ilgili konularda benimle konuşmak istemedikleri, bana sorunlarını anlatmadıkları ya da anlatsalar da geri dönüş olarak söylediklerimi ortak olarak çalıştığım eşimden onaylattıklarını daha sonra öğrendiğim çok olmuştur. Hüsrana uğradığım sahnelerdendi belirtmek isterim ki, ancak hiçbir zaman yılmadım. İlçedeki iki kadın avukattan biriydim ve ilçenin bize alışık olmaması hali, tabii konuyu kişiselleştirmesem okumuş kadına alışık olmamaları sebebiyle ve bir kadına bu tür sorunları anlatmanın kırıcı olduğunu düşünmeleri onları incittiğini fark ettim ve evliliklerini başka bir kadınla tartışmayı müstehcen bulduklarını da ifade etmeliyim.”
- **Görüşme 36-** “Müvekkillerimizde kadın avukatlara karşı güvensizlik seziyorum çoğu zaman. Toplantılar esnasında çoğu zaman konuyu erkek avukatlara aktarmakla başlarlar, toplantı devamında dengeler değişir ve kadın avukatların varlığını yeni fark etmişler gibi kadın avukata güven duyunca hukuki sorunlarını bizlere daha yoğun aktarırlar. Bunun istem dışı, toplumsal ve kültürel zihniyet davranışı olduğunu düşünüyorum.”
- **Görüşme 109-** “Bir müvekkilim erkek ortağım değil de ben duruşmasına gittiğim için suratını asarak bekledi ancak beraat alınca hakim, ‘Avukatına dua et’ dediğinde gelip teşekkür etti. Ancak sonrasında kendisiyle yaşadığımız vekalet ücreti ödememe anlaşmazlığında ortak avukatım ücretini ödemediğini söylediğimizde kendisi ‘Ne var ki iki kırıtı bir gülümsedi beraati kaptı’ diyerek ücreti ödemek istemedi.”
- **Görüşme 146-** “Evet, birkaç ceza dosyasında erkek avukatların daha güçlü olabileceği, ‘avukat hanım X bey girse... Y bey de gelecek değil mi?’ gibi söylemlerle karşılaştık.”
- **Görüşme 155-** “Ofis ortaklarımdan erkek olan ile birlikte aldığımız bir davanın duruşmasından çıktığımızda müvekkil bana sorular sormaya başladı ve ben cevapladım. Ancak müvekkilin derdi hakimi sevmediğiydi ve beni de hakim ile niye tartışmadığım için eleştirmeye başladı. Salondan sonra çıkan erkek avukat ortağım bize yaklaştığında ‘ne oluyor hayırdır’ dediğinde az önceki adam yok oldu. ‘Abi bir şey yok, hakimi eleştiriyordum. X Hanımı çok yordu’ diyerek gözümün içine baka baka yalan söyledi. Erkek avukatın ‘ne oluyor hayırdır’ cümlesi yetmişti.”

Erkek müvekkillerin kadın avukatlara tacizkâr yaklaşımları da cevaplar içinde yer almaktadır:

- **Görüşme 48-** *“Kadınların daha titiz çalıştıklarını düşünen müvekkillerimiz oldukça fazla aslında. Bu düşüncenin yanı sıra sırf cinsiyeti dolayısıyla farklı bir beklenti içerisinde kadın avukatları tercih eden müvekkiller de oluyor. Örneğin ofis dışı buluşma talepleri, öğlen yemeği akşam yemeği teklifleri ya da geç vakitlerde işle alakalı gibi gözüken ama aslında olmayan mesajlar aldığım oldu. bu konuda da aslında kadın avukatların bir noktada tacize uğradıklarını söyleyebilirim.”*
- **Müvekkillerin vekalet ücreti belirleme ve ödeme konularında kadın avukatlara erkek avukatlardan farklı şekilde davrandıklarını deneyimlediniz mi/gözlemlediniz mi?**

Bu soruya verilen cevaplarda, müvekkillerin ya kadın avukatları zayıf gördükleri için vekalet ücretini daha az verme ya da tahsil aşamasında sorun çıkardıkları, ya da avukat kadın olduğu için para konusunda zayıf görünmemek için sorun çıkarmadan ödeme yaptıkları şeklinde iki eğilim bulunmaktadır:

- **Görüşme 5-** *“... Kadın müvekkiller ödeme ile ilgili daha çok ertelemeler yapmaya çalışırken erkek müvekkiller indirim dahi sormayıp biz olumlu olumsuz döneriz diyorlar daha netler. Dosya masraflarında da örneğin erkek müvekkiller ile direk makbuz keserken kadın müvekkillerde ödemeler konusunda her zaman erteleme talepleri oluyor. Ancak erkek bir avukat ödemelerle ilgili talepte bulunduğu anda ödeme yapıyorlar.”* Bu cevapta yer alan “kadın müvekkillerin erteleme talepleri”nin sosyo ekonomik sebepleri ayrıca değerlendirilmelidir.
- **Görüşme 10-** *“Ücret konusunda evet, kadınla pazarlığa girişme erkeğe ise direkt tamam deme durumu oluştu.”*
- **Görüşme 11-** *“Kadın avukatların erkek avukatlardan daha az ücret talep etmesi gerekir gibi bir algı oluştuğunu çoğu kez gözlemledim”*
- **Görüşme 15-** *“Kadın erkeklerce, ekonomik anlamda karşı tarafça hakkını arayamayacakmış gibi gözükyor ve bu yüzden vekalet ücretini daha düşük tutmaya çalışıyor veya ödeme konusunda savaçklama gibi şeyleri kadın avukatlarda çok sık yaşıyoruz. Genelde erkek müvekkiller yapıyor bunu çünkü bir erkek avukatla yüz göz olmaya çekiniyor ama nedense kadın avukatları daha uğraşılabilir/tavize açık görüyorlar.”*
- **Görüşme 19-** *“Evet, daha ucuz bakmamı istiyorlar. Kadınla daha çok pazarlık yapılabileceğini, duygusal argümanlarının kadın üzerinde daha çok işleyebileceğini düşünüyorlar.”*

- **Görüşme 20-** “Aile içinde bir avukat kuzenim var, erkek. Aile içinde bir miras söz konusu oldu ve benim kendi babamın bile bana danışmak yerine kuzenime danıştığını öğrendim. Üstelik kuzenime danışma ücreti karşılığında danıştı. Bu durum biraz gururumu kırdı açıkçası. Bunun dışında ben ücret almakta zorlanıyorum çünkü karşı taraf genelde bir kadına karşı daha kaba davranıyor. Para konusunda erkek meslektaşlarımdan destek aldığım zamanlar oluyor. Örneğin bir davam için erkek meslektaşımın ‘benim ortağım’ gibi davranmasını isteyerek müvekkilimle görüşürdüm. Ben bir erkeğin kabalığına maalesef ulaşamıyorum ve bu nedenle bu açıdan çok yıprandığım oluyor.”
- **Görüşme 55-** “Kazandığım bir davada müvekkil karşı taraftan kazanılan vekalet ücretimi kendi almak istedi ve daha sonra benden önce dava için bir erkek meslektaşına gittiğini “onun bile” benden daha ucuza çalıştığını söyledi. Bunun temelinde kadın bir avukat olarak daha az ücret hak ettiğime dair olan inancı yatıyor.”
- **Görüşme 60-** “Kadın avukatın sanki bir ev geçindirme zorunluluğu yokmuşçasına daha az ücrete tamah edecekleri gibi bir algı mevcut ancak erkek avukatların ise bunu bir meslek olarak icra ettiklerinin bilincindedir. Bu nedenle ödemeleri daha düzenli ve vekalet ücreti konusu daha az pazarlık konusu oluyor.”
- **Görüşme 105-** “Kadın avukatların erkek avukatlardan daha az kazanması gerektiğine dair bir algı var maalesef. Ödeme noktasında ise şunu söyleyebilirim: Erkek avukatlar, küfür ederek bile vekalet ücretini tahsil edebiliyorlar ve bu anormal bir şey olarak görülüyor; fakat kadın avukatın vekalet ücretini istemesi bile yanlış bir şeymiş gibi görülüyor.”
- **Görüşme 120-** “Kadınlar hep en fazla ‘çalışarak evine destek olan’ kişiler oldukları için daha düşük ücretler alması normal görülüyor. Bu durum sadece vekalet ücreti noktasında değil sigortalı çalışan avukatlarda da görülüyor. Aynı hukuk ofisinde aynı işi yapan kadın ve erkek iki avukat ayrı ücretlerde çalışabiliyor. Ve tabii erkek avukatın önü her zaman daha açık oluyor.”
- **Görüşme 150** “Doğruyu söylemek gerekirse kadın avukatın bu konuda avantajlı olduğunu düşünüyorum. Özellikle erkek müvekkil adayları kadın avukatlarla nezaket olsun diye ücret belirleme ve ödeme konularında hiç sıkıntı yaratmıyor ya da henüz ben hiç sıkıntı yaşamadığım için bu şekilde düşünüyorum.”

- **Kadın müvekkillerinizin sizi kadın olduğunuz için tercih ettiği oluyor mu? Sizden cinsiyetinizden dolayı bir empati bekliyorlar mı? Bu halde sizin tavrınız ne olur/ne oluyor?**

Bu soruya verilen cevaplar özellikle cinsel şiddet ve boşanma davaları için öyle ve bunun anlaşılır olduğu yönündedir. Bu cevaplarda kullanılan “empati” kavramının, kadın avukatların meseleyi “anlamak” için hukuki bilgi yanında cinsiyetlerinden dolayı sahip oldukları bilgiyi de kullanmalarının istendiği ya da kullandıklarını göstermektedir.

- **Görüşme 1-** “... Bu çok normal bir beklenti bir kadını en iyi yine başka bir kadın anlar... Fakat mesleki empatiyi sınırları dâhilinde yapmak elzem.”
- **Görüşme 14-** “Boşanma davalarında özellikle bununla karşılaşıyorum. Dertlerini anlatmaları daha kolay olduğundan, herhangi bir sırrını paylaşırken daha rahat olduklarından, erkeklerin kadınlara empati yapamayacağını düşündüklerinden genellikle kadın müvekkiller bizi tercih ediyor. Böyle bir durumda yaşamış oldukları mağduriyette daha yardımcı oluyoruz onları anlamamız kendilerini iyi hissetmelerine sebep oluyor... Empati kurmanın bizim meslekte çok önemli olduğunu düşünüyorum.”
- **Görüşme 27-** “Bayanların olaylara bakış açısı daha detaycı olduğundan, bir şekilde kararsızlık yaşayan bayanların eğilimi, bayanlarla dertleşerek çözmeye yönelik oluyor.”
- **Görüşme 130-** “Tabii bizi kadın olduğumuz için tercih ettikleri oluyor. Özel hayatlarını daha rahat anlatabilmek amacıyla daha çok tercih ediyorlar. Hatta boşanmayla sınırlamayalım, mesela bazı ticari dosyalarda şöyle bir yaklaşım sergiliyorlar ve ben ona tamamen karşı çıkıyorum. ‘Kadın titizliği’ diye bir yaklaşım. ‘Siz bunu kadın titizliğiyle yaparsınız’ gibi bir yaklaşımla bana geliyorlar. Ben de hep şunu söylüyorum ‘Ben kadın olduğum için sizin avukatınız değilim. Ben bu konularda iyi olduğuma inandığımız için sizin avukatınızım’.”
- **Erkek müvekkillerinizin (özellikle aile hukuku davalarında bir kadın avukat tarafından temsil edilmenin haklılık imajı yaratacağını düşündüklerinden dolayı) sizi kadın olduğunuz için tercih ettiği oldu mu/oluyor mu? Bu halde sizin tavrınız ne olur/ne oluyor?**

Bu soruya verilmiş olan çok az sayıda “evet” cevabı şu şekildedir:

- **Görüşme 3-** “Aile hukukunda değil de cinsel istismar dosyalarında bu sebeple geldiklerini açıkça beyan etmektedirler.”
- **Görüşme 4-** “... Örneğin kadına şiddet davalarında karşı tarafın avukatları kadın seçiliyor ve bence bunun sebebi kendilerini kadın yanlısı gösterme ve kadına önem veren bir profil çizme. Dikkat çeken bir diğer olay da, kadın

avukatların açıklamaları oluyor genelde. ‘Gerçekten kadın şiddet görseydi eğer, ben hemcinsime karşı savunma yapmazdım’ gibi sözler kullanarak medyaya açıklamalar yapıyorlar...”

- **Görüşme 9-** “Gelen müvekkil erkekse ve boşanma davasıysa şu moda giriyorlar; bu kadın avukatı ikna edebilirsem mahkemede haklılığımı inanır ya da onu ikna etmem lazım ki benim avukatlığımı iyi yapsın.”
- **Siz, bir kadın avukat olarak kadın müvekkilleriniz ve erkek müvekkillerinizle olan iletişiminizde, onların beklenti ve taleplerinden bağımsız olarak kendi yaklaşımınızda bir farklılık olduğunu düşünüyor musunuz? Varsa bunu nasıl açıklarsınız?**

Bu soruya verilen cevapların büyük çoğunluğu, kadın avukatların cinsiyet fark etmeksizin müvekkillerine hukuki bilgilerinin, profesyonelliğin ve meslek etiği sınırlarının gerektirdiği şekilde yaklaştıkları olmuştur. Soruya verilen “evet” cevaplarındaki açıklamalar ise kadın müvekkillerin kadın avukata yaklaşım ve ondan beklentilerine paralel bir görünüm arz etmektedir. Bunların bir kısmı hemcinsler arasındaki empati (hatta bu empati ya da kadını kollayıcı yaklaşım, görüşme 47’de verilen cevapta karşı taraftaki kadına da uzanmaktadır), bir kısmı ise “yanlış anlaşılma” ya da “temkinli olma” ile açıklanmıştır:

- **Görüşme 7-** “Erkeklerle biraz daha mesafeli konuşmak gerekebiliyor fakat bir kadın olarak kadınlarla daha yakın iletişim kurabiliyoruz.”
- **Görüşme 11-** “Aile hukuku alanında kadınlar duygularını dışa aktarmakta daha sıcak davranıyorlar bu hususlarda onları anladığımı belirten daha yakın cümleler kuruyorum avukat olmaktan ziyade psikoloğuyum gibi.”
- **Görüşme 19-** “Evet. Kadınlara daha hassas yaklaşıyorum, çünkü neden yaklaşmayayım? Pozitif ayrımcılık... Gelen erkeklerle kadınların yaklaşımı arasında net bir fark görüyorum. Kadınlar gelmeden araştırıyor, herkese soruyor. Çok kısıtlı imkânları var, danışmanlık ücreti veremiyorlar. Gerçekten emin olarak başvuruyorlar ve çok zor şartlarda bana ulaşıyorlar. Ama erkeklerde böyle bir şey yok. Birçoğu kahvehaneye girer gibi gelip saygısızca davranabiliyor. Oysaki bir kadının randevu alıp benim ofisime gelene kadar çok yol kat ettiğini biliyorum. Bu sebeple yaklaşımım arasında elbette ki farklılıklar olabiliyor.”
- **Görüşme 24-** “Avukatlar ofis dışında da görüşme yapabiliyorlar. Ama bu bende daha az oluyor, görüşürsem de daha mesafeli oluyorum çevreden görülüp yanlış anlaşılma sebebiyle ya da gece geç saatlerde ofisime erkek müvekkil almıyorum mesela. Bu da bakış açısından kaynaklı bir şey. Biraz daha dikkat ediyorum erkek müvekkillerime karşı yani.”

- **Görüşme 25-** “Erkek müvekkillerle iletişime geçerken biraz daha olduğundan farklı olmam gerekiyor. Yanlış anlaşılacak için güler yüzlü olmamaya, espri yapmamaya dikkat ediyorum.”
- **Görüşme 43-** “Erkek müvekkilini gece saatlerinde arayamayabiliyorsun ama kadın müvekkilini arayabiliyorsun... Mağdur sıfatındaki kadın müvekkillerine daha korumacı ve kollayıcı yaklaşabiliyorsun çünkü kadının mağduriyeti konusunda hassaslaşmış durumdayız... Ben mesleğimi icra ederken kadın müvekkilimin, kalbimle ve mesleki pratiğimle daha çok yanında bulunabiliyorum.”
- **Görüşme 47-** “Öncelikle erkek tarafın vekiliysem kadından yana ne yapabileceğimizi düşünür ve anlatırım. Genelde anlaşmalı olarak boşanmayı tavsiye ederim. Kadın tarafın zarar görmemesi için elimden geleni yaparım. Örneğin: bana “ona hiçbir şey vermem, ne hali varsa görsün” gibi bir cümle sarf eden erkeğin vekilliğini asla kabul etmem.”
- **Görüşme 103-** “Kadın müvekkillerim şiddet mağduru değilse yaklaşımında bir farklılık olmuyor. Ancak şiddet mağduriyeti söz konusu ise onunla daha sıkı, kendini daha rahat hissedeceği bir iletişim kurmaya çalışırım.”
- **Görüşme 141-** “Erkek müvekkil eğer hiç tanımadığım ve bana herhangi bir referansla gelmeyen biriye ofiste değil mesela dışarda görüşmeyi ilk başta tercih ediyorum. Çünkü bu konuda gerek hemcins meslektaşlarımın gerek benim negatif deneyimlerimiz oldu. İnsanlar saygı sınırını aşıp size başka türlü yaklaşabiliyorlar. Benim çalıştığım kadın meslektaşlarım da böyle görüşmelere (referans yoksa vs.) mutlaka yanlarında bir meslektaşlarıyla girmeyi tercih ediyorlar. Sınırı/mesafeyi korumak konusunda erkek müvekkillerle daha hassas oluyorum. Hangi kelimeleri seçtiğime dikkat ediyorum, samimiyet sınırı normalde de hassas olduğum bir şey ama erkek müvekkillere sonrasında daha olumsuz şeyler yaşanması için ekstra hassas davranıyor olabilirim. Bundan da mutlu değilim ama bu toplumla alakalı ve buna mecbur bırakılıyorum, bunu tercih etmek istemezdim.”
- **Kadın müvekkilinizin erkek hasmı tarafından şiddet veya tehdide maruz kaldığınız oldu mu? Olduysa bunun kadın olmanızla ilgisi olduğunu düşünüyor musunuz?**

Bu soruya evet cevabı oldukça az verilmiştir, bu yöndeki cevaplarda da meselenin cinsiyetle ilgili olmadığı düşüncesi daha fazladır. Kadın avukat olmanın etkili olduğu yönündeki örnek cevaplar şöyledir:

- **Görüşme 10-** “Erkek müvekkilimin boşanmak istediği eşinin arkadaşı tarafından aileme ulaşıldı. Aileme ulaşan şahıs, erkek müvekkilim ile aramda bir ilişki olduğu iddiası ile düzenimi bozmaya çalıştı.”

- **Görüşme 12-** *“Bir keresinde suça sürüklenen çocuk müdafii iken bir kız babasının şiddetine maruz kalmıştım. Olayda on dört yaşındaki bir çocuğun rıza ile cinsel ilişki durumu söz konusuydu. Söz konusu mağdurun babası bana hakaret etti ve üzerime yürüdü. Bunun da kadın olmam sebebiyle değil de daha çok suçun niteliği ile ilgili olduğunu düşünmüştüm. Babanın şov yaptığını düşünmüştüm. Çünkü aynı baba kızını söz konusu eylemi sebebiyle sokağa atmıştı. Yani sonuç olarak kadın müvekkilin erkek hasmı genel anlamda kadına düşman bir kişilik oluyor. Bu sebeple en nihayetinde sizin de kadın olmanız bir dezavantaj doğuruyor. Ama bizim mesleğimizde her avukat bu tip durumlarla karşılaşılıyor. Kadınsanız sadece bir tık daha fazla karşılaşılıyorsunuz diyebilirim.”*
- **Görüşme 53-** *“Şiddet değilse de tuhaf yaklaşımlar yaşadım. Bana kırmızı güller gönderen, siz için aslını bilmiyorsunuz diye ofisime gelen hasım taraftan erkekler oldu. Birisi de ‘aslında hep sizin gibi birini aradım ben hayatım boyunca’ demişti. Bu deneyim doğrudan kadın olmamla ilgili maalesef. Ancak tehdit boyutunu yaşayan erkek meslektaşlarım da olmuştur.”*
- **Birlikte çalıştığınız erkek meslektaşınız varsa mesleki işbölümünüzde cinsiyetlerinizin etkisi oluyor mu?**

Görüşme yapılan avukatların çalışma şekilleri birbirinden çok farklı olduğu için, bu soruda ağırlıklı eğilimin tespit edilmesi mümkün olmamıştır. Aşağıda hem evet hem de hayır için temsil edici olduğunu düşündüğümüz cevaplar bulunmaktadır:

- **Görüşme 4-** *“Daha pratik ve hızlı olunması gereken işler, şehir dışına gidilmesi gibi durumlarda da o iş, erkeklere verilir. Bunun amacı da bir yandan kadınlar yorulmasın, zorluk çekmesin idi, bir yandan da zaten erkekler hallediyor, kadınlara ihtiyaç yok mantığıydı. Bu beni çok rahatsız ediyordu. Çünkü erkekler olmadığında o işlerin hepsini biz yapıyorduk. Yapabildiğimiz bir işte yapamıyormuş konumuna düşürülmek ve buna tepki gösterince biz sizi düşünüyoruz cevabına sığınmaları gerçekten beni öfkeliendiriyor ve üzüyordu.”*
- **Görüşme 8-** *“Erkek meslektaşlarım dışarı işlerine gönderiliyorlar, özellikle mesai dışı işleri daha çok onlara veriliyor. Kadın meslektaşlarım ve bana çocuklar ve eş sorumluluğu dolayısıyla pozitif ayrımcılık yapılıyor.”*
- **Görüşme 16-** *“Kesinlikle oluyor. İş ortağım bulunduğumuz bölge itibarıyla özellikle hacizlere ve sanayi bölgelerine benim gitmememi talep ediyor. Kötü muameleye maruz kalacağım endişesine sahip.”*

- **Görüşme 21-** *“Sigortalı çalışan alacak ofisler genelde mesela kadın eleman tercih ediyor. Daha az ücret vermek için olabilir. Hani bir erkek evi geçindiriyor algısı var ya, ya da erkek avukatlar eninde sonunda kendi ofisini açar ama her kadın avukat kendi ofisini açmaz çalışan olarak devam eder zihniyeti var. Genel olarak sigortalı olarak kadın çalıştırma çünkü yani erkek çalıştırsak müvekkil çalar, kendine müvekkil alıp ofis açar ama kadın avukat zaten ofis açmaz gibi bir zihniyet var.”*
- **Görüşme 24-** *“İşveren avukatlar yanlarında çalıştıracak sigortalı avukat alımlarında kadın avukatlara daha çok güveniyorlar ve genelde kadın avukat çalıştırmak isterler. Kadınların daha titiz olduğuna, daha çalışkan olduğuna inanıyorlar.”*
- **Görüşme 31-** *“Oluyor. Genelde daha düzenli olduğumu düşündükleri için dosyaların internet ortamında düzenlenmesi ve duruşmaların düzene sokulması görevi bende oluyor.”*
- **Görüşme 32-** *“Örneğin şehir dışı duruşması ise öncelik erkek meslektaşlarda. Ya da hacze öncelikle erkek meslektaşların gitmesi yönünde. Ayrıca dışarıda üçüncü kişilerle iletişimi gerektirir bir durum olması halinde de ilk olarak kadın meslektaşların iletişime geçmesi gerektiği yönünde bir algı var. Sosyal ilişki gerektiren hususlarda ağırlıkta kadın meslektaşlar ön plana çıkıyor. Ayrıca kadın avukatın anne olması, çocuk doğuracak olması onun işinden elbet bir zaman kopacağı ve yetersiz olduğu/olacağı şeklinde yorumlanıyor. Bunu toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin maalesef avukatlar arasında da olması ile açıklayabilirim. Keza kadın iş arkadaşlarımız kutlamalarda pasta getiren, pasta kesen, toplantılarda çay servis eden kişiler olarak addediliyor.”*
- **Görüşme 89-** *“Şu anda tek çalışıyorum. Daha önce kadın ortağım ile birlikte çalışıyordum. Kadın ortakla çalışmanın zorlukları oluyordu. Çünkü mesela ikimiz de aynı anda hamile kalmamız halinde ofis işleri aksayabiliyor, bu tarz durumlarda planlı bir şekilde gitmek zor oluyor. Her iki taraf da kadın olduğunda ister istemez aile öncelikli oluyor ve bu durumda da iş aksıyor. Onun için iki kadın avukat olarak ilerlemek çok mantıklı değil. Bunun yerine bir erkek avukatla ortak olmak daha mantıklı. Çünkü erkek için her zaman ailesini geçindirmek ön planda olduğu için o daha çok para kazanmak için çalışıyor. Ama kadınlarda her zaman ister istemez öncelik toplumun dayatmasından, koca beklentisinden kaynaklandığı için iş hayatı geri planda kalıyor. İki taraf da kadın olduğundan iş planı geri kaldığında sıkıntı oluyor. Onun için ya tek ya da erkek ortakla çalışacaksın.”*

- Staj döneminizde cinsiyetinizden dolayı bir zorluk yaşamış mıydınız, ya da çevrenizde böyle bir zorluk gözlemlemiş miydiniz? Kadın stajyer avukatların staj bürolarını seçerken cinsiyetlerinden dolayı fazladan bir sıkıntı ve çekince yaşadıklarını düşünüyor musunuz?

Bu soruya verilen cevapların büyük çoğunluğunda (112/164), kendileri yaşamamış olsa bile kadın avukatların staj döneminde cinsiyetlerinden dolayı zorluk yaşadıklarını bildikleri söylenmiştir. Bu zorlukların da, bir üstte yer alan birlikte çalışma sorusunda olduğu gibi işbölümüyle değil, taciz edilme potansiyeliyle ilgili olduğu ifade edilmiştir. Bazı cevaplarda farklı muameleyi kadınların lehine bir yaklaşım olarak değerlendirildiği de görülmüştür:

- **Görüşme 9-** *“Stajyer avukatların, staj bürolarında ekonomik olarak sömürülmelerinin yanında eşitlikçi olamayan, cinsiyetçi yaklaşımlarla da aşağılandıklarını duydum. Hatta taciz boyutuna ulaşan olaylar da biliyorum. Bu tarz sıkıntılar kesinlikle oluyor ve baro bunun önüne hâlâ geçemedi.”*
- **Görüşme 10-** *“Herhangi bir sıkıntı yaşamadım Tek sıkıntı ‘Cv’nizi gördüm çok beğendim bir tanışmak istedim’ demesi erkek bir işveren üstadın, can sıkıcı oldu. Onun dışında bir sıkıntı yaşamadım.”*
- **Görüşme 11-** *“Kadın stajyerler daha çok kadın patronlarla çalışmayı tercih ediyorlar. Ben de erkeklerin daha çok olduğu bürolar değil de sayının eşit olduğu büroları araştırmıştım. Ama dışardan duyduğum kadarıyla çalışma saatlerindeki baskılama ya da kıyafete karışma gibi durumlar oluyor.”*
- **Görüşme 14-** *“Staj yapmak istediğim yere başvurduğumda erkek meslektaşım bana flörtöz konuştuğu için orda çalışmaktan vazgeçmiştim. Sadece bunu ben değil birçok meslektaşım da yaşadılar. Evli erkekler ‘yemeğe çıkalım mı, anı yaşamayı sever misin’ tarzı sorularla kadın meslektaşlarımı çok rahatsız ettiler, sözlü tacizlere çok maruz kaldığımız oldu. O sebeple ben de stajımı kadının fazla olduğu yerlerde yapmaya özen gösterdim ne yazık ki.”*
- **Görüşme 15-** *“Zorluğunu değil avantajını yaşadım. İşveren avukat beni sürekli pozitif bir ruh halinde ve gülümserken gördüğü için stajyer temsilciliği görevini kesinlikle senin gibi bir hanım kıyımız yapmalı demişti.”*
- **Görüşme 19-** *“Büroların kendisinde baroların ilan sayfalarına - İş Kanunu’nun 5. maddesi hiçbir ayrımcılık yapılamayacağını düzenlemişken-örneğin ‘seyahat engeli bulunmayan erkek stajyer aranmaktadır’, ‘eli ayağı düzgün kadın stajyer aranmaktadır’ gibi ilanların olduğunu gördüm.”*
- **Görüşme 25-** *“Ben staj dönemimde çok fazla sorun yaşamıştım. Staj yaptığım yerde sigortalı çalışan avukat mesajlarıyla beni çok fazla taciz etmişti ben buna yüz vermeyince her cuma olan toplantılarda beni rezil ederdi.*

Ben bu kadar çok psikolojik şiddet görünce oradan ayrılmıştım. Daha sonra başka bir yerde staja başlamıştım. Orda da sadece kadın stajyerler vardı. Avukat erkekte bize stajyeriyle yaşadığı yasak ilişkisini anlatıyordu. Şu an ortak olduğum arkadaşımla biz bu duruma tepki gösterince bizi oradan çıkarttı. Yani şu anki ortağımla biz bu psikolojik şiddet sonucu bir araya geldik. Sonra mesela ben bu avukatlık bana göre değil diye düşünüp hakimlik sınavına hazırlandım mesela hiç aklımda yokken. Belki sigortalı avukatlığı da o yüzden tercih etmedim ben. Belki çok fazla stajyer bu durumu yaşıyor, ben duyuyorum ve inanırım yani.”

- **Görüşme 28-** *“Kesinlikle katılıyorum. Ben staj yaparken ofisimdeki erkek avukatın ofise stajyer, avukat veya muhasebeci alacağı zaman kadın tercih ettiğini ve ilk baktığı şeyin vesikalık fotoğraf olduğunu öğrendiğimde oradan ayrılmıştım. Yine başka bir arkadaşımın işveren bir avukat tarafından ofiste tacize uğradığımı bizzat kendisinden dinlemiştim.”*
- **Görüşme 32-** *“Ben yaşamadım ancak barodaki kadın stajyer arkadaşlarımdan iş görüşmesine gittikleri avukatların kendilerine kişisel sınırlarını ihlal edecek hal ve tavırlarda bulduklarını sıklıkla dinledim. Stajyer avukat iş görüşmelerine kadın arkadaşlarım tek başına değil bir arkadaşı kendisine eşlik eder şekilde gitmek zorunda kaldığı zamanlar dahi olmuştur.”*
- **Görüşme 53-** *“Staj dönemi meslek hayatımın en zor dönemi olabilir. Hakimlerden meslek büyüklerimizden gereğinden fazla ilgi gördüğüm zamanlar oldu, kendimi hep defansta hissedirdim.”*
- **Görüşme 63-** *“Cinsiyet eşitsizliğini en çok staj dönemimde yaşadım. Bunu yaşayan birçok kadın stajyer avukat var. Birçok ofis sekreter almıyor ya da ofise genel bir temizlikçi almıyor. İki tane stajyer alıyor bunlardan birisi erkek birisi kadın oluyor. Erkek stajyeri genelde hukuki anlamdaki işlerde çalıştırırken kadın olan stajyerler gelen misafirlere çay servisi yapma, ofisi temizleme vs. gibi işlerde kullanılabilir. Ben bunu bizzat yaşadım böyle bir ofiste 1 ay çalıştım. Birlikte stajyer olarak alındığımız erkek arkadaşım da okuldan tanıdığım birisiydi yani aynı yaşta aynı okuldan aynı sene mezun olmuştum, aramızdaki tek fark onun erkek olmasıydı.”*
- **Görüşme 140-** *“Evet, cinsiyetimden dolayı bir zorluk yaşadım. Staj yaptığım erkek avukat benim istemediğim/onaylamadığım bir şekilde bana yaklaşmıştı, staj yaptığım bürodan başka bir büro tercih etmek zorunda kaldım. Kadın stajyer avukatların staj bürolarını seçerken cinsiyetlerinden dolayı fazladan bir sıkıntı ve çekince yaşadığını kesinlikle düşünüyorum.”*

- **Görüşme 158-** “Sadece staj dönemi ile sınırlı değil bu. Kadın avukatlar cinsiyetleri, dış görünüş ve giyimleri, medeni halleri vb. konularda sık sık zorluklar yaşıyor ve ayrımcılığa tabi tutuluyorlar. Daha önce yaptığım iş görüşmelerinde bunu hissetmişim. Özellikle evli olmam bazı avukatlar açısından eksi olarak görülüyor. Çalışma saatleri konusunda sıkıntı yaşayacağım düşünülüyor. Halbuki aynı iş görüşmesine eşim gitmiş olsa bu hiçbir şekilde problem olmazdı eminim ki.”
- **Kadın olmanızdan dolayı hakim-savcı ya da personelin size ayrımcı davrandığını hissettiğiniz/deneyimlediğiniz oldu mu? Olduysa ne düşündünüz/ne hissettiniz/nasıl davrandınız?**
- **Görüşme 4-** “... Bazı hakim ve savcılar sizi avukat olarak görmezler ve küçümseyerek sürekli bir şeyler öğretmeye çalışırlar. Sizi geçiştirirler ve zaman zaman görmezden gelirler. Ama aynı durumdaki erkek avukatlara bu hareketleri kadınlara yaptıkları kadar yapamazlar. Adli personelden de kadın olduğumuz için daha yakın davranma, ikinci bir duruşmaya gittiğimizde mübaşirin bizi tanıyormuş gibi ismimizle seslenmesi gibi birçok durumla karşılaşılıyoruz...”
- **Görüşme 11-** “... Mahkeme kalemlerinde kadın olduğum için yine kadınlardan ayrımcılık gördüm...”
- **Görüşme 15-** “Kadın savcılar kadın hakimler, kadın avukatlarla karşılaştığında daha sert davranıyorlar. Sanırım kimse hemcinsini kayırmakla suçlanmak istemiyor.”
- **Görüşme 18-** “Olmaz olur mu hiç unutamıyorum, bir kez bir erkek hakim tarafından uzattığım el sıkılmadı. Bir kadın olarak, bir avukat olarak, yaşça büyüğü olarak hiç iyi hissetmedim uzun yıllar ayıpladığım bir durum oldu içimde.”
- **Görüşme 20-** “Bir gün savcının yanın gittim, hem yaşımın küçüklüğünden dolayı hem de fiziksel olarak ince ve çok uzun olmamamdan ötürü ‘çıtı pıtı da bir avukat hanımsınız ne uğraşıyorsunuz böyle şeylerle’ cümlesini duydum.”
- **Görüşme 25-** “Hakimden dosya fotokopisi almak için muvafakat almaya gittiğimizde mesela dakikalarca oturtup sohbet eder. Hakim ve savcılar kalem küçük yer olduğu için onlarla böyle bir ilişkiye giremezler ama avukatlar üzerinden egolarını bu şekilde tatmin ediyorlar... Mesela stajdayken dosyaları almaya kadın stajyerler gönderiliyordu daha çok.”
- **Görüşme 27-** “Gençlik zamanlarında bir bayan olma nedeniyle erkek hakim, savcı veya personelin sizi yok sayma ya da hafife alma eğilimleri oluyor.”

- **Görüşme 40-** *“Bir keresinde avukat topluluğu olarak katıldığımız bir duruşmada hakim soruyu aramızdaki tek erkek olan avukata direkt iletmişti. Bu olay çok aleni bir durum teşkil etmese de bunu hissetmek bile insanı üzmeye yetiyor.”*
- **Görüşme 44-** *“Talebinizde haklılığımızı fazla bilgiye sahip olduğunuzu karşınızdakine hissettirmeniz gerekiyor her seferinde. Hatta bazen bilgi ile karşınızdakini biraz utandırdığımızda işi zorlaştırabiliyorsunuz da.”*
- **Görüşme 53-** *“Yaş aldıkça azalan türden ayrımcılık tabii ki var. Mesleğimizde kadın olmanın getirdiği zorluklar en çok genç kadın iken yaşanır. Zamanla tanınır, bilinir olursunuz ve eskisi kadar zorluk yaşamazsınız. Tutunabilmiş, yer edinebilmiş kadın avukat, bu kişiler nezdinde saygınlık ve hatta korku kaynağı olabilir. Erkek meslektaşlarımızın böyle bir kaygıları olmaz, onlar gerçek bilgi ve deneyimleri ile değerlendirilirler genellikle.”*
- **Görüşme 56-** *“Küçük bir şehirde yaşıyorum ve mesleğimi de burada icra ediyorum. Küçük şehirlerde birlikte aynı ortamda çalıştığımız insanlarla çabuk tanışırsınız. Adli personel genellikle tanınıyor ve tanıyanlar insan ilişkisine göre davranıyor. Kadın olduğum için ayrımcı bir tavırla da karşılaşmadım.”*
- **Görüşme 65-** *“Bir hâkim, kızım diye hitap etmişti ve benim o konularda yeterince bilgili olmayacağım vurgusunu yapmıştı. Yapmak istediği şeyi anladım ve konuya hâkim olduğum konusunda bir izlenim bırakmaya çabalandım.”*
- **Görüşme 105-** *“En küçüğünden örnek vermem gerekirse, bazı hakim ya da savcılar kadın olduğumuz için yüzümüze bakmadan, göz teması kurmadan iletişim kurmaya çalışıyorlar; fakat erkek meslektaşlarımızla doğrudan göz teması kurarak iletişim kuruyorlar. Ya da selam verdiğinde senin selamını almayabiliyorlar; fakat erkek bir avukatın selamını alabiliyorlar. Yine baro odasına ziyarete geldiklerinde özellikle erkek avukatlarla sohbet etmelerini de örnek olarak verebilirim. Böyle davranışlar tabii ki hoş olmuyor, kendimi yokmuşum gibi hissediyorum. Büyük bir hevesle gittiğim duruşmalara ayaklarım geri geri giderek gitmeye başlıyorum”*
- **Görüşme 109-** *“Avukat hanım hep siz kadın avukatlar her şeyi çok mesele yapıyorsunuz” şeklinde tepkileri sırf bir kararı usule uygun yazmadıkları için tepki göstermem sebebiyle aldığım olmuştu. Aslında tamamen hukuki olan bu tepkiyi kadın isyankarlığıyla eşleştirirler. Özellikle karakolda bu çok olur. Başka bir erkek avukatın “Tabii kadın avukatın işi hemen çözümlür bizimki ancak beklesin” şeklindeki serzenişine de tanık olmuştum.”*

- **Görüşme 127-** *“Kadın personeller kadın avukatlara karşı tersler. Burada pozitif ayrımcılık değil, kadın kadının kurdudur durumu oluyor.”*
- **Kadın olmanızdan dolayı hakim-savcı ya da personelin size pozitif ayrımcı (öncelikli, daha olumlu) davrandığını hissettiğiniz/deneyimlediğiniz oldu mu? Olduysa ne düşündünüz/ne hissettiniz/nasıl davrandınız?**
- **Görüşme 2-** *“Bu bazen şöyle olabiliyor sadece: Yeni doğum yapmış meslektaşlarımızın bebeğiyle ilgili emzirme olabilir, bakıcısıyla görüşmesi gerekebilir. Bu her zaman hepimizin destek olduğu bir şey. Ben de yaşadım bu tarz pozitif ayrımcılık. Anca başka bir şekilde bir şey yok.”*
- **Görüşme 5-** *“Kadın avukat olarak ‘Avukat hanım siz durum biz halleder geliriz’ diyenler oluyor sanki sen yapamazsın dermiş gibi ya da ‘sen kalk avukat hanım otursun yorulmuştur’ gibi ya da ‘avukat hanımın dosyasını ilk alacağım o çok beklemesin’ gibi durumlar yaşanabiliyor. Özünde iyi niyet olsa dahi yanlış ama oluyor maalesef. Hakim ve savcılıkta özellikle kadınlar kadınlara karşı oluyor.”*
- **Görüşme 11-** *“... Hakim savcılıkta değil de mahkeme kalemleri ve icra dairelerinde erkek memurların pozitif ayrımcı olduğuna şahit oldum. Pozitif ayrımcılığından rahatsız olduğum kişiye bir daha bir şey yaptırmadım, sormadım bu da çözümlüm oldu...”*
- **Görüşme 18-** *“Yaşamadım ancak düşünüyorum ki pozitif ayrımcılık, kadınların karşısına dikilen görünmez engelleri özel tedbirlerle azaltabilir olmasının yanında zihniyetlerdeki kadın güçsüzlüğünün pekiştirilmesine sebep olduğudur. Ne kadar doğru tartışılır.”*
- **Görüşme 19-** *“Örneğin mübaşir bizi salona alırken daha korumacı yaklaşıyor, sanık yanımızdan geçerken ‘Avukat Hanım dikkat edin, şu tarafa doğru geçin’ gibi şeyler de söyledikleri oluyor. Bu durumlarda bazen bu kadar ince davranmalarına gerek olmadığını söyleyebiliyorum. Örneğin çok avukatlı bir duruşma varsa ve duruşma salonunda sınırlı sayıda oturma yeri varsa mübaşir oturalım diye daha çok kadın avukatları yönlendirmeye çalışıyor. Ben eğer kendimi dinlenmiş hissediyorsam erkek bir meslektaşımı çağırıp yerimi verdiğimde oluyor tabii ki.”*
- **Görüşme 24-** *“Özellikle erkek çalışanlar bakımından kadınlara daha kibar davranıldığını gördüm. Hatta ben stajyerken çoğu erkek meslektaşına göre daha kolay iş yaptırıyorum diyebilirim gerek cezaevinde olsun gerek adliyyede olsun, personel açısından durum böyle. Hakimler ise nötr diyebilirim bu konuda... Yani bir kadın güzel olduğu, güzel konuştuğu için ya da güzel giyindiği için böyle bir tavır mantıksız ama benim de işime geliyor diyebilirim.”*

- **Görüşme 25-** “Avukat hanımı yormayalım deniliyor tabii bu pozitif ayrımcılıksa. Bundan da hoşlanmıyorum tabii. Sıra kiminse onun halledilsin.”
- **Görüşme 48-** “Genelde erkek hakim, savcı ve personelin kadınlara karşı daha yardım sever, güler yüzlü, samimi olduklarını gözlemledim. Bence bu durum kadınların naif, kırılğan, yardıma muhtaç gibi görülmesinden dolayı içgüdüsel olarak kadınlara karşı yardım etme, işlerini çözme eğiliminde olduklarını düşünüyorum. Tüm bunlar erkek hakim, savcı ve personelleri iyi hissettiriyor bence.”
- **Görüşme 125-** “Kesinlikle evet. Bu durumun kesinlikle yanlış olduğunu düşünüyorum. Ki bence siz ‘feministlerin’ asıl karşı çıkması gereken durum da bu. Ben kimseden zayıf değilim. Hiç kimsenin yardımına ihtiyacım yok. Böyle durumlarla karşılaşınca oldukça sinirleniyorum. Mesela bir erkek avukatın götürdüğü dosyaya karşı memur ilgisiz davranıp, ‘şuan işim var sonra gel’ deyip görmezden gelebiliyorken bir kadın avukata karşı bu tutum ‘tabi ki avukat hanım, hemen halledelim’ tutumuna dönüşüyor.”

Yukarıdaki soru grubunda, yani avukatlar dışındaki yargı çalışanlarıyla ilgili tutum davranış, onlar tarafından, cinsiyetleri sebebiyle maruz kaldıkları çeşitli ayrımcılık biçimleri yer almıştır. İfade edilen (negatif) ayrımcılık biçimlerinin kadın olduğu için mesleki olarak küçümsemek, sert davranmak, el sıkılmamak, medeni sınırları aşacak şekilde iltifat etmek ya da daha tacizkâr davranma şeklinde belirebildiği söylenmiştir. Pozitif ayrımcılıkla ilgili sorunun cevaplarında ise hamilelik- doğum süreçleriyle ilgili kolaylaştırmalar yanında genel olarak kibar ve nazik davranmak, işleri kolaylaştırmak, öncelik vermek gibi örnekler bulunmaktadır. Kadın avukatların bir kısmının bu pozitif davranışlardan memnun, bazılarının rahatsız olduğu görülmektedir. Pozitif ayrımcılık gibi görünen davranışların küçümsemenin bir biçimi olduğu düşünülen durumlarda özellikle rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Bu noktada, pozitif ayrımcılık olarak değerlendirilen bazı davranışların tacizkâr sınırlarda olması sebebiyle bunun bir cinsel şiddet olarak aslında ayrımcılık/cinsiyet eşitsizliği biçimi olduğu tespitini de yapmak isteriz.

- **Mesleğinizi icra ederken kıyafetinizden dolayı bir sorun yaşadınız mı?**

Bu soruya verilen cevaplarda etek, dekolte ya da başörtüsü sorunlarından söz edilmiştir.

- **Görüşme 4-** “Özellikle adliyede ve haciz yerlerinde çok sorun yaşıyor. Örneğin bir sanayi sitesine gidilen hacizde etek giydiysen sorun yaşayabilirsin. Etekle gittiğinde kendini kötü hissettirirler ve o bakışlardan çok rahatsız olursun. Bu tarz yerlerde üzümlere söylüyorum erkek gibi giyinmen ve öyle davranman gerekiyor. Böyle bir algı var ve bu algının sorununu da biz ka-

dınlar çekiyoruz. Adliyede de özellikle adli personel sorun yaratabilir. Bazı mübaşirler etek giydiğinde çevrende pervane olabiliyor ve bu da insanı tedirgin ediyor. Bu kıyafet konusu maalesef kadınlara büyük sıkıntı yaratıyor.”

- **Görüşme 8-** “Yanılmıyorsam staj sırasındaydı bir savcı; ‘Kızım üşüyorsan camları kapatalım çok açık giyinmişsin” demişti. Çok bozulmuştum. Zaten abartılı giyinen bir kadın değilim. Orda çok utanmıştım.”
- **Görüşme 49-** “Mesleğimin ilk yıllarında adli tatilde (Temmuz-Ağustos aylarında) evrak imzalatmak için yanına girdiğim kadın hakim tişörtümün kollarını çok kısa bularak adliyeye bu şekilde gelemeyeceğim konusunda beni azarlardı ve bir tartışma yaşamıştık.”
- **Görüşme 51-** “Serbest avukatlık yapmaya başladıktan sonra kişisel bir tercih olarak etek giymemeyi seçtim.”
- **Görüşme 148-** “Başörtüsü olduğu için avukatlık mesleğini hakıyla yapamayacağımı düşünen erkek avukatlar var. Hakim savcı fark etmiyor.”
- **Cezaevinde (üst araması- müvekkille görüşme vs.) kadın avukat olarak cinsiyetinizden dolayı maruz kaldığınız bir olumsuz tutum, davranış, muamele oldu mu? Olduysa ne yaptınız?**
- **Görüşme 5-** “Bir keresinde erkek bir görevli tarafından ‘Kadın görevliye ihtiyacınız olacağını bile bile neden bu şekilde geliyorsunuz?’ (bu şekildedeki kast kadın görevlinin eliyle kontrol yapacağı bölgeye metal kapı dedektöründe ötecek tür iç çamaşırı giyilmesidir) gibi bir soru sorulmuştu ki oldukça cinsiyetçi bir davranıştı.”
- **Görüşme 25-** “Bu soruya cevap verene kadar bunun cinsiyetimle ilgili olmadığını düşünüyordum ama şimdi öyle olduğunu düşünüyorum. İki tane erkek müvekkilimle görüşürken müdürün talimatıyla görevli bir erkek tarafından notlarım el konulmuştu. Görevli de erkek müvekkilim de erkek ben orda kendimi çok sıkışık kalmış hissetmişim. Daha sonra müdüre çok sert bir tavırla gitmişim benimle tokalaşmak istememişti kendi görüşüyle ilgili sanırım. Ben erkek avukat olsaydım benim notlarımı almak için görüşmemi yarıda bölemezdi diye düşünüyorum. Bu olaylardan sonra benimle uzun süre uğraşmıştı bu müdür.”
- **Görüşme 27-** “Sadece bir kez o da bir bayan gardiyanın arama adı altında resmen tacize girecek şekilde yoklamasına denk geldim ve anında diğer gardiyanların duyacağı şekilde ‘yok artık bu resmen tacize giriyor!’ diyerek yüksek sesle söyledim. Görevimi yapıyorum cevabına da bunca yıllık meslek yaşamımda bu şekilde bir görev ifası görmediğimi de belirttim.”

- Kadın hakim-savcılarının toplumsal cinsiyetle ilgili davalarda (kadına şiddet davaları, kadın sanıklı davalar, aile mahkemeleri vs.) daha ilgili- bilgili olduğunu düşünüyor musunuz?
- **Görüşme 2-** “... En basitinden genç ve bekar bir hakime bir çocuğun yıllık masrafının ne kadar olduğunu anlatabilmek öyle zor ki. Anlamıyor yani kati surette. Kadın hakimlerin aile hukuku davalarını çok daha iyi değerlendir-diği kanaatindeyim...”
- **Görüşme 9-** “Kadın hakim daha duyarlı oluyor, daha çok dinliyor, daha sabırlı oluyor, daha çok irdeliyor olayı.”
- **Görüşme 15-** “Özellikle genç kadın hukukçular, cinayet, şiddet haberleri ve toplumsal tepkiyle büyüdüğü ve yetiştikleri için daha donanımlı oldukları- nı hissettiriyorlar.”
- **Görüşme 16-** “Hayır, kesinlikle düşünmüyorum. Hatta bu iş kollarında ça- lışan kadınların erkek egemen zihniyeti derinden savunarak taraflı değeren- dirmeler yaptıklarını düşünüyorum.”
- **Görüşme 19-** “İyi kadın hâkimler, savcılar da gördüm. Ama aynı şekilde ‘Siz de kadınsınız, ben de kadımsınız. Bana kimse sarkıntılık etmiyor’ diyen kadın savcı da gördüm. O yüzden bu işi cinsiyete sıkıştırmak doğru olmayaca- ktır çünkü çok uç örnekleri var. Kadın olmaktan kaynaklı empati kurabi- lecekler olduğu gibi çok acımasız davrananlar, Stockholm sendromu yaşayıp erkeklik tarafında yer alanlar da var.”
- Kadın hakim-savcılarının toplumsal cinsiyetle ilgili davalarda (kadına şiddet davaları, kadın sanıklı davalar, aile mahkemeleri vs.) kadın olduklarından dolayı taraflı/önyargılı görünmemek için duruşmadaki tavırları ya da ka- rarlarında kullandıkları dille ilgili özel bir çaba gösterdiklerini düşünüyor musunuz? Bu yönde bir deneyiminiz/gözleminiz oldu mu?
- **Görüşme 12-** “Evet kesinlikle taraflı veya meslektaşları tarafından feminist olarak adlandırılmamak için özel çaba sarf ettiklerini düşünüyorum. Özel- likle de ataerkil bölgeyi sevdiğileri için bu tip davranışlarda bulduklarını düşünüyorum. Özellikle de giyim noktasında geçtiğimiz aylarda İstanbul’ da bir kadın avukata yönelik olarak biliyorsun ki giyiminden dolayı bir ha- kim tarafından tutanak tutuldu, mübaşire etek boyu ölçtürülmeye çalışıldı. Nitekim kamuda bu derece infial uyandırmasaydı o hakime belki de hiçbir işlem yapılmazdı. Benim görüştüğüm kadın hakim ve savcılardan bu konuda ‘o da öyle giyinmeseymiş’, ‘bak biz dikkat ediyoruz’ şeklinde söylemler du- yuyorum. Aslında öyle söylenmemesi gerekiyor. Bence bir kadının kıyafetine kimsenin karışmaması ve bu konuda fikir yürütülmemesi gerekiyor.”

◦ **Görüşme 16-** “Açıkçası tam olarak durumun ön yargılı gözükmemek için değil kanıksanmış bir davranış metodu olduğunu düşünüyorum. Kişisel bir deneyimim bulunmasa da takip ettiğim davalarda bu şekilde tavrılarla ne yazık ki karşılaştım.”

◦ **Görüşme 125-** “... Kadın bir hakimin olduğu davalarda toplumsal cinsiyet konulu davalarda hep tahmin edilenin çok daha üstünde ağır yaptırımlar uygulanıyor. Ben bu durumu oldukça yanlış buluyorum. Bu tarz hakim- savcılar mağdurun cinsiyetine göre karar vererek hukukun üstünlüğünü zedeliyorlar.”

Aşağıdaki son soru grubu, toplumsal cinsiyet eşitliği mevzuatı, onun uygulanışı ve daha kavramsal bir alana ilişkindir:

• **CEDAW ve İstanbul Sözleşmesi'nin içeriği hakkında bilginiz var mı, uygulamada bu iki düzenlemeden faydalandığınız oldu mu?**

Bu soruda her iki düzenlemeyi de duymamış olan avukat bulunmamakla birlikte, içerikleri konusunda ilgisi bilgisi ya da uygulama alanı olmadığını söyleyen cevaplar vardır. Bununla birlikte aşağıdaki farklı cevabın konuyla ilgili farklı görüş olarak temsil değeri olduğunu düşünüyoruz.

◦ **Görüşme 2-** “Ama ben bu olayın da çok fazla abartıldığı kanaatindeyim. Çok fazla kadın tarafından bakılıyor olaya. Bir kadın olmama rağmen kadına karşı şiddete tek taraflı yaklaşıldığını düşünüyorum... örneğin kadının her söylediğini doğru kabul edip ona göre bir tutum sergileyebiliyorlar. Bu erkeklere da haksızlık oluyor... Bazen yaşıyoruz. Kadın kendi kendini yaralıyor ama bir darp raporu alıp boşanmada delil olarak kullanmaya kalkıyor ve bunu yaptığını bana da açık açık söylüyor. Yani görüldüğü üzere çok 'sert' buluyorum. Çok tek taraflı bir gözlem ve uygulama olduğu kanaatindeyim.”

• **İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararının taraflar, kolluk ya da hakimlerde olumlu ya da olumsuz yansımaları gözlemlediniz mi?**

Bu soru, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme tarihinden itibaren çalışmamızın ikinci ve üçüncü soru metinlerinde yer almıştır.

◦ **Görüşme 28-** “Erkekler çok çok daha rahatladı 'bana bir şey olmaz' moduna çok girdiler.”

◦ **Görüşme 30-** “Sanki tedbir kararları daha kısa verilmeye başlandı. Normalde 2 ay verilen tedbir kararları 1 aya düştü.”

◦ **Görüşme 33-** “Hakimlerde olumlu ya da olumsuz bir yansıma gözlemledim. Kolluk tarafında ise genellemekle birlikte taraflara yapılan müdahalelerin sertleştiği, bir caydırıcılığı olmadığı için yapılan şikayetlerin etkisizleştiği ve bu durumun da güven ortamını kaldırdığı düşüncesindeyim.”

- **Görüşme 39-** *“Taraflar özellikle şiddet uygulayan erkek açısından sanki kadını koruyan bütün hükümler bertaraf edilmişçesine bir bakış açısı, psikoloji oluştu.”*
- **Görüşme 60-** *“Özellikle kadın müvekkillerde ciddi bir endişe meydana geldi. Nitekim İstanbul sözleşmesiyle 6284 sayılı yasa toplum nezdinde çokça karıştırılmaktadır. Kadın müvekkiller koruma kararlarının işlevsiz hale gelip gelmedikleri konusunda kaygı taşımaktadır. Öte yandan kolluk kuvvetleri ve kadının korumasına yönelik birçok kurumda kadının korunmasına yönelik ekstra bir özensizlik gözlemlemekteyiz.”*
- **Görüşme 130-** *“Hâkim ve kollukta böyle bir gözlem yapabileceğim kadar zaman geçtiğini düşünmüyorum. Ama toplumsal olarak gözlemledim. Kırsalda çalışırken sohbet arasında kadının birey olduğunu anlatırken ‘Onun hakkını koruyan İstanbul sözleşmesini sayın cumhurbaşkanımız kaldırdı. O artık bir birey değil.’ cümlesini bu kulaklarım işitti. Siz de bunu gözlemleyebilirsiniz toplumda. Umarım Danıştay savcısının talebi gibi bir karar verilir ve İstanbul sözleşmesi yürürlükte kalmaya devam eder. Çünkü kadın cinayetleri politiktir derken aslında bahsettiğimiz olay budur. Yani erkek egemen bir toplum oluşturursanız o ülkede kadın cinayeti olmaya devam eder. Bugün örnek veriyorum Türkiye’de yüz kişi öldürüldü. Birisi trafikte kavga etti diye öldürüldü. Bir diğeri komşusuyla kavga ettiği için öldürüldü. Lakin kalan doksan sekizi kadın olduğu için taciz edildi, kadın olduğu için gece niye sokakta geziyorsun neden yemek yapmadın bahanesiyle şiddet gördü. Kadın olduğu için o kadar çok mağdur olan insan var ki İstanbul sözleşmesi çok önemlidir.”*
- **Görüşme 155-** *“Çekilme kararından bir hafta sonra idi sanırım. Boşanma davası açmadan evvel müvekkilem karakola 6284 Sayılı Yasa kapsamında uzaklaştırma kararı talep etmek için gitmişti. Biliyorsunuz ki emniyet kuvvetlerine başvuru halinde bu karar acilen veriliyor daha sonra Aile Mahkemesine gönderiliyordu. Ne yazık ki müvekkilem gittiğinde böyle bir karar verilemeyeceği söylenerek yollanmıştır.”*

• **Kendinizi feminist olarak tanımlar mısınız?**

Sorular baştan sona doğru somuttan soyuta, betimselden yoruma gidecek şekilde tasarlanmıştır. Görüşülen avukatlara önce mesleki pratiklerinde cinsiyetli olarak nerede ve ne şekilde yer aldıklarını fark ettirecek- hatırlatacak bir şema hazırlanmaya çalışılmış, sonra bu şema içinde beliren kavramsal dünyada yorum yapmaları sağlanmak istenmiştir. Bu akış içinde belki de daha önce cinsiyetleriyle ilişkilendirmedikleri bazı pratikler üzerinde düşünme ve bunlar hakkında konuş-

ma imkanı bulmuş olan kadın avukatlara yöneltilen bu soruya, çalışma açısından dikkat çekici cevaplar verilmiştir. Bu soruya gelene kadar pek çok pratikte cinsiyet eşitsizliği tespiti yapmış, cinsiyet eşitsizliği deneyimlemiş ya da gözlemlemiş olduğunu ifade eden çoğunluktaki cevaplara rağmen, görüşülen avukatlar bu tutumu “feminist” olarak adlandırmakta ciddi bir tereddüt ortaya koymuştur. Görüşülen 164 avukattan 68’i feminist olduğunu söylemiştir, doğrudan “hayır diyenlerin yanında farklı cevaplar da bulunmaktadır. Feminist olmadığını söyleyen avukatların bir kısmı feminizm hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı ya da “feminist gibi yaşayamadığı için” hayır dediklerini ifade etmişlerdir. Aşağıdaki örnek cevaplarda da görüleceği üzere “hayır” cevaplarından bir kısmı da aslında feministliğe tekabül etmektedir ama bu içeriğe rağmen “feminist” olarak adlandırılmaya mesafeli durmaktadırlar. Bunun dışında feminist olmama durumlarını “katı değilim”, “sanırım evet”, “tanımlayamıyorum”, “tereddütlüyüm”, “sanırım”, “emin değilim”, “kısmen”, “biraz”, “eşitlikçiyim”, “tam değil”, “vâkıf değilim”, “zaman zaman”, “insan hakları savunucusuyum”, “hümanistim” şeklinde ifade eden çok sayıda cevap olmuştur.

- **Görüşme 4-** *“Katı bir feminist değilim. Aslında ben biraz kalıplara karşı birisiyim. Ancak kadınların özgür olmasını seviyorum ve cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kalkmasını istiyorum. (gülüyor) bu da galiba feministlik oluyor.”*
- **Görüşme 5-** *“Ben aslında kendimi feminist olarak tanımlamıyorum ama dışarıdan insanlar ben kadınlar isterlerse yapabilir dediğimde “ayy şu dile bak bu tam feminist bak nasıl kadınları savunuyor” diye üstüme bir etiket yapıştırıldı ben de dedim ki madem öyle feministim. Kadın haklarını savunduğum için sizler bu şekilde bir etiketlendirme yapacaksanız tamam dedim ancak dediğim gibi ben kendimi feminist olarak tanımlamıyorum... feministlik de hümanistliğin içinde vardır ki ben de kendimi daha geniş anlamda hümanist olarak tanımlıyorum.”*
- **Görüşme 7-** *“Ciddi anlamda feminist olan tanıdıklarım var. Eğer kendime feminist dersem onlara haksızlık etmiş olurum. Kendimi kadın hakları savunucusu olarak tanımlayabilirim fakat tam anlamıyla bir feminist olarak tanımlayamam çünkü belki yetiştirilme şartlarımızdan kaynaklı olabilir. Toplumun, patriarkal düzenin bize vermiş olduğu bir takım alışkanlıklar var. Bazen fark ediyorum, sırf konuşma tarzı bile hâlâ o eril dilden kurtulmamış.”*
- **Görüşme 8-** *“Kendimi feminist olarak tanımlamıyorum. Feministten kasıt erkek düşmanıysa veya erkeklere gerek yok gibi bir anlayışsa kesinlikle feministim diyemem. Erkekler fiziksel anlamda daha güçlü. Fakat kadın ve erkeğin haklar bakımından eşit olması gerektiğini savunuyorum.”*

- **Görüşme 9-** “Yani feminist terimine nasıl tanım yaptığımıza göre değişir. Eğer Türk toplumundaki genel algı gibi kadın haklarının koruyucusu olarak algılıyorsak tamamen feministim diyemem. Ama tabii ki hemcinslerimin de üstün tutulmasını isterim. Ama eşitliğe daha çok inanıyorum sanırım. Yani kadın haklarının üstünlüğünden ziyade kadın ve erkek haklarının eşit olduğuna ama bu eşitliğin sağlanırken kadının ve erkeğin fizyolojik durumları, toplumdaki durumları, yaşayabileceği olumsuz riskler göz önünde bulundurulurken bu eşitliğin sağlanmasından yanayım. Yani kadının fiziksel durumu, gücü belli bunu aşamaz bir kadın, ortalaması var bunun. Bu ortalamayı aşamayacağı için kadınlara bu yönden pozitif ayrımcılık yapılmasını tabii ki de doğru buluyorum. Bu anlamda feminist olduğumu düşünüyorum.”
- **Görüşme 15-** “Ben kendimi bir kalıp olarak tanımlamaktan çekiniyorum. Kendimi feminist olarak tanımlayamıyorum. Kadın haklarını kesinlikle savunuyorum, toplumun kalıplaştırmasını doğru bulmuyorum ama feminizm konusunda ben biraz aykırı düşünüyorum. Feminizm bir yönüyle şiddeti çağrıştırıyor bana. Çünkü böyle masum bir kavramı şeytanlaştırmaya çalışanlar da oldu. Bana göre kadın ezilen bir varlık değil; kadın, haklarını almaya çalışan bir varlıktır. Bana feminist Seda denmesin, kadın haklarını savunan Seda densin isterim.”
- **Görüşme 21-** “Kendimi ben feminist olarak tanımlayamam herhalde. Tanımlamış olsam akşam hani eve gidip yemek yapayım derdine düşmem. Tabii ki yani her alanda kadın erkek eşitliğini, pozitif ayrımcılığı, dezavantajlı grupların önceliğini savunuyorum tabii ki. Hani bunun için elimden geldiğince mücadele ediyorum ama kendi pratik hayatımda hani uyguladığım işlemlerle feministim demek çelişir birbiriyle. Feminizm biraz daha işin ideolojik boyutu. Yani o boyutta kendimi feminist olarak göremem kendim uygulamadığım için. Ben kendime feminist desem feministlere haksızlık olur.”
- **Görüşme 40-** “Kendimi feminist olarak tanımlayamam çünkü bu konuda benden çok daha fazla emek veren insanlarla kendimi aynı kefeye koymam onlara haksızlık olur ancak görüş bağlamında feministim diyebilirim.”
- **Görüşme 43-** “Toplumda zaman zaman yanlış bir şekilde erkek düşmanlığı olarak da yorumlanabilen feminizm, aslında cinsiyet gözetmeksizin tüm bireylerin eşit olmasıdır. Bu düşünce kadının toplum içindeki yerinin iyileştirmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu düşünce yapısının amacı, cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmaktır. Dolayısıyla bu anlayış altında, feminizmin bu şekilde tanımlandığının kabulü halinde kendimi feminist olarak tanımlayabilirim.”

- **Görüşme 44-** “Ülkede kadınlar erkek kadar değer görmediği sürece sanırım feministim.”
- **Görüşme 48-** “Kendimi feminist olarak tanımlamıyorum. Toplumumuzda da bence feminist kavramı yanlış tanımlanıyor. Erkek düşmanı, karşıtı olarak tanımlanmaktadır. Kadın olmayı kullanarak erkekleri mağdur eden kadınların olduğu bir gerçekliğin olduğunu düşünüyor ve erkek haklarının da korunması gerektiğini düşünüyorum. Bu nedenle zaman zaman feminist miyim sorusuna vereceğim cevap netlik kazanmıyor. Hatta korunan şey insan hakları olduğu için kadın erkek olarak ayrılmasını doğru bulmuyorum.”
- **Görüşme 50-** “Elbette kadınların haklarını tanıyarak bu hakların korunması amacıyla eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına ihtiyaç olduğunu ve bunun için hukuksal, toplumsal, ekonomik adımların atılması gerektiğine inanıyor ve bunu savunuyorum. Ancak, ben kendimi bir ‘-ist’ olarak tanımlayacak olsam, ‘hümanist’ ifadesini tercih ederim. Feminizmde dahi, ‘bir taraftan yana olma’ durumunun varlığı, benim açımdan kabul edilebilir değil.”
- **Görüşme 53-** “Elbette. Bu kavramın yaygın olarak erkek düşmanlığı olarak değerlendirildiği dönemlerde dahi kendimi feminist olarak tanımlamışumdur. Toplumsal eşitsizliğin giderilmesi ve kadının toplum içindeki yerinin iyileştirilmesi, maruz kaldığı sorunların giderilebilmesi için bilinçli kız ve erkek çocuklarının yetiştirilmesi konularında hassasiyetim in ön planda olduğunu söyleyebilirim.”
- **Görüşme 54-** “Hayır, öyle bir tanımlamam yoktur. Ben kadının da erkeğin de eşit olduğunu düşünürüm. Kadının erkekten veyahut erkeğin kadından üstün olduğunu düşünmem. İnsanı insan olduğu için eşit olduğunu düşünürüm. Bu yüzden feministlik konusunda kendimi feminist olarak tanımlamam. Ben daha çok hümanist bir insanım.”
- **Görüşme 56-** “Evet fakat feminist olmaya ihtiyacımız olmamasını çok isterdim.”
- **Görüşme 57-** “Hayır. Hukukun eşitlik ilkesine inanırım. Yani zayıf olanın güçlü olana denk getirilmesi ve herkesin kanunda eşit haklara sahip olmasına inanırım.”
- **Görüşme 77-** “Hayır. Ben kadın ve erkeğin eşitliğine inanırım. Erkeğin de şiddete maruz kalması durumunda kadının uğradığı şiddette duyduğum tepkiyi veririm. Tutum ve davranışlarımda gözettiğim kriter adil olmaktır.”
- **Görüşme 78-** “Kadın haklarını ve kadının toplumdaki yerini her zaman savunurum ama feminist diyemem kendime.”

- **Görüşme 79-** *“Hayır tanımlamam. Feminizme inanmıyorum. Bence herkes kadın-erkek olduğu için değil insan olduğu için eşit sayılmalıdır.”*
- **Görüşme 105-** *“Feminist değilim; fakat eğer bariz bir cinsiyet eşitsizliği söz konusuysa ve ben buna şahit oluyorsam bu durumda tepkimi gösteririm ve gerekeni yaparım.”*
- **Görüşme 122-** *“Günümüzde feminizm kadınların erkekler ile eşit haklara sahip olduğunun savunuculuğundan çok kadın üstünlüğü savunuculuğuna doğru kaymış durumda. Ancak kadın - erkek fark etmeksizin hepimizin önce insan olduğunu unutmamalıyız.”*
- **Görüşme 129-** *“Hayır. Feminizm, bir kişinin hakkının başladığı yerde öbürünün bittiğini savunup hak limiti kuramıyor. Pozitif ayrımcılık ataerkil toplumlarda uygulanmalı ancak zaten uygulanmayan yerlerde feminizmin fonksiyonu nedir? Bir de benim gördüğüm feministlerin feminizmle alakası yok. Mesela savundukları cinsel özgürlük bireyseldir, bunu topluma dayata-mazsın.”*
- **Görüşme 138-** *“Feminizm üzerine çok çok okuduğumu iddia edemem fakat bence kendimi bildim bileli feministmişim çünkü kendimi bildim bileli ka-dına yönelik bu ayrımcılığı çok sorgular ve bundan çok rahatsız olurdum hatta küçük bir kızken bile. Feminizm üzerine çok okumalar gerçekleştirme fırsatım olmadı ama birçok kadının içinde feminizmin var olduğuna ben çok inanıyorum. Aslına kadınlara karşı yapılan bütün bu haksızlıklara karşı hepimizin içinde bir tepki var. Kendimi feminist olarak tanımlayabilirim bence.”*
- **“Feminist hukuk metodolojisi” kavramını duydunuz mu? Yargılamanın herhangi bir aşamasında kadın deneyimlerine özgü bir yaklaşım gerektiğini düşündüğünüz ve bunun eksikliğini hissettiğiniz oldu mu?**

Bu sorunun cevaplarında “evet” ya da “hayır” dışında da feminist olup olmadıklarına dair yukarıdaki soruya benzer örnekler bulunmaktadır. Aşağıda yer alan cevapların bir kısmında içerik olarak feminist hukuk metodolojisinin temel yaklaşımlarından bahsedilmiş olduğu halde kavramın hiç duyulmadığı söylenmiştir.

- **Görüşme 2-** *“Hayır. Mantıklı da bulmuyorum böyle bir şeyi. Kadın-erkek ayrımından ziyade insani değerler neyse biz ona göre değerlendirme yap-malıyız yoksa biz feminist bakış açısı benimserseniz erkekler de ona göre bir tutum sergileyip kendilerini savunacaklardır, dolayısıyla bu böyle çatışma halini alıp aşılabilir bir hal alacaktır.”*
- **Görüşme 4-** *“Bu kavramı duymadım. Bu konuda çok fazla bilgi sahibi de-ğilim. Yargılama aşamasında da kadın deneyimlerine özgü yaklaşımın olması*

gerektiğini düşünüyorum ve bu bence eksiklik. Çünkü biz kadınların yaşadıkları bazen uygulamadakilerden çok farklı olabiliyor. Yani yaradılışımızdaki bu detaylıktan kaynaklı yaşanan olay bazen yaşanan hiçbir somut olaya benzemiyor ve uygulamada sorun yaşıyor bence. Bunu çözmek için de empati yapmak ve kadına özgü yaklaşım gerekiyor.”

- **Görüşme 16-** “Hayır, bu metodolojiden haberim yok. Ancak elbette bilimsel yaklaşımların dışında bireysel olarak, hukuk sistemimizin tamamen erkek egemen bir zihniyetle yaratıldığının ve bunun kadınların yaşamlarını tanımlamadığının farkındayım. Bu durumun biran önce çözülmesi gerektiğini düşünüyorum.”
- **Görüşme 18-** “Kırılgan gruplar içinde yer alan kadın hukuk karşısında çoğu zaman dezavantajlı konumdadırlar. Bu noktada, hukuk güvenliği ile ilgili yaşanan problemleri göz ardı edemeyiz. Hukuk güvenliğini de doğru metotların uygulanmasıyla sağlayabiliriz ve bu doğrultuda da karşımıza feminist bir perspektiften bakmamızı sağlayacak olan feminist metodoloji çıkar, iyi ki de çıkar.”
- **Görüşme 45-** “Evet duydum ve eksikliğini hissettiğim bir cinsel saldırı dosyasına izleyici olarak katılmışım; duruşma sırasında cinsel saldırıya uğrayan kadına rızasının olup olmadığı soruldu ve rızası yoksa neden sanığı daha şiddetli bir şekilde savuşturmadığı üzerinde duruldu. Maruz kaldığı tecavüz anında korkudan donma tepkisi gösteren kadına yöneltilen soruları duyduğumda yargılamalar esnasında kadın deneyimlerine özgü yaklaşımın ne kadar eksik kaldığını ve bu durumun yapılan yargılamalar sonunda ne kadar çok kadının mağduriyetine sebebiyet verdiğini fark ettim.”

Görüşme 122- “Hiç duymamışım. Yargılama sırasında böyle bir yaklaşım olması gerektiğini de düşünmüyorum. Biz kadınlar eşitliği savunurken böyle bir ayırım yapılmasını da mantıklı bulmuyorum.”

- **6284 sayılı Kanun’un kadına şiddeti önlemede ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada olumlu bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?**

Bu soruya verilen hemen hemen bütün cevaplar Kanun’un ya da uygulamasının yetersiz, sorunlu olduğuna dair olmuştur. “Evet” cevaplarının peşinden gelen “ama” ya da “hayır” cevabının gerekçesi olarak getirilen açıklama örnekleri aşağıdadır:

- **Görüşme 2-** “Evet, kesinlikle olumlu bir etkisi olduğunu düşünüyorum. Özellikle uzaklaştırma kararı. Erkek bu süreçte bazı durumların farkına varıyor, aksi tutumda neler başına gelecek veya böyle devam ederse kaybedeceklerini görebiliyor. Bazıları gerçekten durumun farkına varıp ılımlı ve

pişman bir tutum sergileyebiliyor. Çünkü çocukla da görüşemiyor. O büyük bir detay olabiliyor. Ama haksız halde sadece kadın beyanıyla verilen bir karar da kötü sonuçlara yol açabiliyor ve ortada 'gerçek' manada bir şey yokken boşanmaya gidebiliyor. Bu kanunun denetim mekanizmasına çok az bir süzgeç gerektiği düşüncesindeyim."

- **Görüşme 12-** *"Yine bu ihlallere kolluk ve savcının tepkisi çok farklı oluyor. Şunu da söyleyeyim. Aile içi şiddet bürosunda staj yaparken bir kadın savcımız vardı ve bana 'şiddet gören bir kadın görsen ilk yapacağın şey ne olurdu?' demişti. Ben de koruma kararı çıkarttırırım demiştim. Bana bunun çok yanlış olduğunu söylemişti ve bu insanların nasıl barışacaklarını sormuştu. Bende aile bütünlüğü bir kadının yaşamından daha önemli değil benim için demiştim. Özellikle de aile mahkemelerinde boşanma davası açmadan önce mutlaka uzaklaştırma kararı talep ediyoruz. Talep etmemizin temel nedeni de o kadının şiddete uygulama ihtimalini göze almak istemiyorsunuz."*
- **Görüşme 125-** *"Aslında olumlu bir başlangıç yapılmıştı fakat bu kanun istismara o kadar açık bir kanun ki artık kötüye kullanılmaya başlandı. Beyan esas alınarak adama uzaklaştırma kararı çıkartılıyor. Yalnızca bir yalan beyan yüzünden mağdur edilen kaç tane müvekkilim var. Bence hukukumuzun şuan en büyük eksiklerinden biri bu kanunda yer alan açıklar. Bir an önce bu konuyla ilgili düzenleme yapılması gerekiyor."*
- **İyi/başarılı bir avukat olmak için "erkek gibi" olmanız gerektiğini hissettiğiniz, bunu düşündüğünüz ve uyguladığınız oldu mu? Olduysa bu duygu, düşünce ve deneyimizi anlatır mısınız?**

Yukarıda sıralanmış olan soru silsilesinden sonunda biraz da spekülatif olarak nitelendirilebilecek bu sorunun cevapları da toplumsal cinsiyet rollerine dair son bir kişisel değerlendirmeyi amaçlamıştır:

- **Görüşme 2-** *"Şimdi erkek gibi derken, ne anlatmak istediği tabii önemli. Yani daha cesur, kendinden emin, bildiğimiz veya genel geçer kadın davranışı gibi lanse edilen şeyler kast ediliyorsa benim zaten kişisel özelliğim gereği bu karaktere sahibim. Baskın bir karakterim... Buradaki 'erkek gibi' tavrı, kendinden emin, sert, durdurabilecek şekilde davranmaksa evet ben böyle çalışıyorum. 'Kadın gibi' çok naif, çıtkırıldım vs. gibi davranışlarla yürütülebilecek bir iş değil bu. Yoksa suistimal edilebilir."*
- **Görüşme 4-** *"Stajdayken haciz mahalline gittiğimde erkek gibi davranmak zorundaydım. Erkek gibi konuşmam gerekiyordu. Daha neşeli ya da kendim gibi davranmam da istenmezdi zaten. Çünkü öyle bir toplum yapısı ve algı var. Yanıma bir erkek avukat gönderirlerdi mesela, ben orada problem*

yaşamayım diye. Bir durum olduğunda beni korusun diye. Bu çok kötü bir durum. Dediğim gibi yalnız avukatlıkta değil eve giderken bile ya kimseyle muhatap olmadan, sert bir üslupla ve hızlı adımlarla gitmen gerekir ya da telefonda eşinle ya da babanla konuşuyor gibi yaparsın. Bu hayatın her alanında kadınlar için söz konusu olan bir durum maalesef.”

- **Görüşme 5-** “... Sert davranmam erkek gibi olmak açısından yaptığım bir şey değil. Her samimi tavır bazı insanlarda cinsel bir istek ve dürtü olarak karşılık bulabiliyor... Samimiyeti de “kadın gibi” olmamak için değil tam dersine işteki profesyonelliğimi kaybetmemek için tercih etmiyorum...”
- **Görüşme 8-** “Sadece bazen erkek olsaydım daha kolay olacağı fikrine kapılıyorum”
- **Görüşme 9-** “Bugün kuzenim, müvekkillerimin yanında çok despot, sert konuştuğumu söyledi. Herhalde bir süre sonra ona yöneliyorsun. Çünkü karşıdaki insanın durumu, hali, tavrı biraz onu gerektiriyor. Herhalde bunu hissediyorum ki buna yöneliyorum.”
- **Görüşme 19-** “Bunun için maskülen olmama, tehditkâr konuşmama gerek olmadığını düşünüyorum. Onlar çünkü erkeklige özgü toplumsal cinsiyet davranışları. Bazen sesim yükseliyor ama bu erkeklere benzeyerek değil, kadın olarak da sinirlenebiliyorum. Kadın olarak da tehditkâr olabiliyorum. Kadın olarak da duygularımı ifade ederken sertleşebiliyorum.”
- **Görüşme 24-** “Mesleğin başlarında evet daha sert olmalıyım, yerine göre bağırtı ve çağırtı yapabilen biri olmalıyım, kaba olmalıyım gibi düşüncelerim olmuştu ama sonradan bunun mantıksız olduğunu düşündüm. Ağırlığını korumanın tek yöntemi kendi doğanın dışına çıkıp erkeksi davranmak değil bence.”
- **Görüşme 33-** “Bazen bilginin yeterli olmadığını, daha kaba, daha sert, daha yüksek sesli olma ihtiyacı hissediyorum. Eğer bu saydıklarım ve bunun gibi özellikler erkek özellikleri ise “erkek gibi” olmak gerekebilir.”
- **Görüşme 69-** “Ben özellikle erkek gibi davranmıyorum, kadın gibi davranıyorum. Kadın gibi davranmak derken, kadın gibi olmayı da sınırlara, kaplara sokmamak lazım. Toplumun bize yüklediği rollerden bahsetmiyorum. Kendinizi erkek gibi olmaya zorlamamak, yani neyseniz o şekilde olmak olarak işinizi yapmak... feministlerin de genellikle bakımsız, çoğunlukla erkekleşmiş kişiler olduğuna yönelik bir önyargı var. Katiyen öyle düşünmüyorum. Son derece süslü püslü bir feminist de olabilirsiniz. Nasıl bir insan olmak istiyorsanız o şekilde olarak, yaptığınız işte başarılı olabilirsiniz.”

- **Görüşme 105-** “Erkek gibi olmam gerektiğini hiç hissetmedim; fakat ‘erkek olsaydım bunu bana söyleyemezdi, yapamazdı’ dediğim çok oldu. Erkek gibi davrandığım da oldu. Sert bakışlar, sert konuşma şekli vb. buna örnek olarak verilebilir.”
- **Görüşme 115-** “Evet, bunu gündelik iş akışı içinde zaman zaman hissediyorum. Erkek meslektaşlarımın kurdukları otoriteyi devam ettirmek adına uyguladıkları eril davranış kalıpları karşısında varlığımı devam ettirebilmek için daha atak ve rekabetçi olmam gerektiğini düşünerek bunu uygulamaya döktüğüm zamanlar oldu. Bu nedenle mesleki yaşamımı sürdürebilmek için kişiliğimi yeniden şekillendirmem gerektiğini düşünüyorum.”
- **Görüşme 127-** “Benim hiç olmadı ama hep söylenen budur. ‘Bizim bir avukat var, boyu 1.55 ama çaktı mı oturtur, vurdu mu lafı erkek gibidir’ gibi laflarla başarıyı erkeklik ile ölçüyorlar. Ben öyle olduğumu düşünmüyorum”
- **Görüşme 139-** “İyi ve başarılıdan ziyade çıktığım hacizlerde kendimi güvende hissetmek için daha maskülen tavır sergilediğim ve erkeksi giyindiğim oluyor.”
- **Görüşme 155-** “Hiç bir zaman ‘erkek gibi’ olmak için çaba göstermedim. Ama erkeğin tekeline mal edilen yığıtlık, korkusuzluk gibi duygularınızı yansıttığınızda maalesef ‘erkek gibi’ sıfatı ile takdir ediliyoruz.”
- **Görüşme 158-** “İtiraf etmeliyim ki oldu. İnsanımız tatlı dilden anlamıyor çünkü. Yapım gereği daha sakin ve tatlı dille konuşurum. Bunun kimi zaman suüstimale açık olduğunu fark ettim. Özellikle erkek avukatlar da öyle olan kadın avukatların başarılı olduğunu dile getiriyor. Çok bilgili, işine hâkim diye övmek yerine, ‘erkek gibi, herkesi azarlar’ şeklinde duyularım oldu bazularından.”
- **Ekleme ya da paylaşmak istediğiniz başka bir fikir, duygu, deneyim var mıdır?**
- **Görüşme 45-** “Soruların birçoğu daha önce kendime hiç yöneltmediğim ve belki de farkında bile olmadan yaşadığım durumlardı o nedenle bu anketi cevaplarırken birçok konuda kendimle ve hissettiklerimle ilgili farkındalığım arttı. Bu nedenle soruların da bana gerçekten çok iyi geldiğini eklemeyim.”
- **Görüşme 109-** “Şu an anlatırken bu röportaj sayesinde ben de meslekte ne kadar sorun yaşadığımı anlayabildim bunu gösterdiğiniz için teşekkür ederim.”
- **Görüşme 139-** “Kendi adıma bu konuda bilinçli olduğumu düşünmekteyken yöneltilen sorular neticesinde ben de eksiklerim olduğunun farkına vardım.”

SONUÇ

Hukuk kliniği uygulamaları, öğrencinin seçilen sürece fiilen dahil olmasını, öğretim elemanı ile birebir iletişim ve etkileşim içinde olmasını, dolayısıyla çalışma grubu ya da sınıf mevcudu bakımından az sayıda öğrenciyi gerektirmektedir. Hukuk fakültelerinin öğrenci sayısının çokluğu ve bu tip bir alternatif eğitim yönteminin öğrenciler tarafından çok talep görmesi ise çeşitli derslerin öden alınması ve belli bir notla başarılması şartı ya da mülakat gibi seçme yöntemlerini zorunlu kılabilir. Yine de öğrenci sayısının fazla ve klinik hukuk eğitimini yürütecek öğretim elemanı sayısının az olması bir handikap olmayı sürdürmektedir.²¹ Çalışmamızda ortaya koyduğumuz görüşmeler, bu bağlamda çok sayıda öğrencinin dahlini sağlamaya uygun bir çıktı sağlamıştır.

“Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk” temalı hukuk kliniği kapsamında dönem boyu yapılan çalışmalar, öğrencilerin mevzuatta ve hukuk uygulamalarında toplumsal cinsiyet eşitsizliği nasıl teşhis edilir ve bunları ortadan kaldırmak için ne yapılabilir sorularına cevap aramalarını sağlamıştır. Bu yönde bir bakış açısının ya da bilginin izinin “sahada” bulunan kadın avukatlarla yapılan görüşmelerde bulunup bulunamayacağından hareketle yapılan görüşmeler, klinik öğrencilerini ilgi çekici sonuç cümlelerine ulaştırmıştır:

- Görüşülen kadın avukatlar avukatlık pratiklerinde cinsiyetlerinden kaynaklanan ya da cinsiyetleriyle ilişkili eşitsizlikler, buna bağlı zorluklar yaşadıklarını söylemektedirler.
- Bu eşitsizlik ya da zorluk pratiklerini fiilen kendileri yaşamamış olsalar bile bunların var olduğunu duymuş, görmüş oldukları için bilmekte ya da var olabileceğini öngörmektedirler.
- Görüşülen kadın avukatların bir kısmı, deneyimledikleri bazı pratiklerin cinsiyet eşitsizliği olduğu ya da bundan kaynaklandığıyla röportaj sırasında yüzleştğini ifade etmiştir.
- Görüşülen kadın avukatlar, özgüven ve mücadeleçilik özelliklerine sahiptirler.
- Görüşülen kadın avukatların yarısından fazlası kendisini feminist diye tanımlamamaktadır. Bir kısmı da bu konuda çekingen ve çekimseldir.
- Görüşülen avukatların bazılarının toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili rahatsızlıklarını dile getirirken dahi bu eşitsizliği kadınlar aleyhine yeniden üreten “hanım” ya da “bayan” ifadelerini kullanmış olmaları dikkate değerdir.

²¹ TÜRKMEN, Köksal, *Hukuk Eğitiminde Yeni Bir Model Olan Klinik Hukuk Eğitimine İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2018, s. 42, 45.

- Görüşülen kadın avukatlar toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin davalar konusunda hassas olduklarını ve konuyla ilgilendiklerini söylemektedirler.

Hak savunuculuğunda, savunuculuğu yapanın sıfatından ya da unvanından önce, yaptığı işin maddi içeriği ve eylemin kendisinin geldiği, savunucunun kendisine feminist de(n)mesinin bir önemi olmadığı düşünülebilir. Ancak bizce kavramın içeriğinin doğru şekilde anlatılması, öğretilmesi, potansiyel olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı olan ve fiilen de savunuculuk yapan avukatların, “feministlik” terimine karşı tepkileri sebebiyle bundan geri duruyor oldukları ihtimali de gözden kaçırılmamalıdır. Aynı bağlamda, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini mesleki olarak deneyimledikleri ya da bu eşitsizliğin maddi hukuk veya usulî süreçlerde mevcut olduğunu söyledikleri halde, konuyla ilgili, konuya özgü, teknik bir çözüm arayışında olmadıkları görülmektedir. Oysa genel bir “eşitsizliğe karşı olma” ya da “eşitlik özlemi” söylemi toplumsal cinsiyet eşitsizliği içeren davalarda çözüm sağlamamaktadır. Öznesinin “erkek birey” olduğu, adaletsizliği yapısal olan hukuk dünyasında toplumsal cinsiyet eşitliği amaçlayan avukatın, eşitsizliği yaratan enstrümanlar yerine- ya da en azından onlar yanında kullanması gereken özel bir yaklaşım, dil ve bilgi dağarcığı bulunmaktadır.²² Bu yaklaşımın ve dağarcığın avukatlık pratiğinde kullanılmasının yolunu feminist hukuk metodolojisi açmaktadır. Buna göre tarafsız ve objektif görünen kurallar ve pratiklerin kadın bakış açısından eşitsizlik ürettiklerinden hareketle, “kadın soruları sorma”, “bilinç yükseltme” ve “feminist pratik usullama” yöntemleri kullanılarak hukukun eril dili yeni bir gerçekliğe tercüme edilebilecektir. Bu metodolojiyi öğrenip kullanmak feminist avukatlık/hukuki feminizm ile mümkündür.²³ Görüşme cevaplarından, avukatların toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili kişisel ilgi ve merakları doğrultusunda yaptıkları okumalar dışında, lisans dönemlerinde ya da meslek içi eğitim şeklinde sistematik bir bilgi edinmedikleri görülmektedir. Yaptığımız çalışma bu boşluğu ve gereksinimi ortaya koymuştur düşüncesindeyiz.

Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesinde gerçekleştirilen hukuk kliniği uygulamalarında öğrencilerin yaptığı birebir görüşmelerle elde edilen bu sonuçlar, ve bizzat sürecin kendisi, klinik eğitiminin öğrenci kazanımı bakımından işlevini yerine getirdiğini göstermektedir. Aşağıda görüşmelerden sonra öğrencilerin yaptıkları öz değerlendirmelerden örnekler bulunmaktadır:

²² UYGUR, Gülriz, *Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk: Hukuk Adaletsizdir*, Ankara Barosu Dergisi, S. 4, Temmuz 2015, s. 121-132.

²³ AĞAOĞLU CANAY, Hatike Dilara/ŞAHİN ÜNVER, Fatma Süzgül, *Feminist Hukuk Metodolojisi ve Feminist Avukatlık*, Kadın Yazıları (ed.) Türkan YALÇIN, Savaş Yay., Ankara, 2020, s. 97-108.

- **Görüşme 4-** “Yaptığım bu röportaj sonucunda kadın avukatın çoğu olaya feminist bakış açısıyla yaklaştığını ve cinsiyet ayrımcılığından rahatsız olduğunu gördüm. Ancak feministlik kavramını duyduğunda kendini tam olarak feminist olarak tanımlayamaması veya tanımlarken tereddüt etmesi feministlik kavramının tam anlaşılabilmesi ve toplumda bu kavramla ilgili yanlış düşünüldüğü sonucunu doğurdu.”
- **Görüşme 5-** “Bunların her biri bana mesleki tecrübe paylaşımı olarak çok yararlıydı. Röportaj sonrasında kendisi için de çok yararlı olduğunu belirtmesi mutluluk vericiydi.”
- **Görüşme 7-** “Röportaj esnasında acaba farklı bir ülkede mi yaşıyoruz his-sine kapıldım. Toplumsal cinsiyet bazında, ülkede neler olup bittiğiyle pek ilgilenmeyen... bir plaza avukatı profili gördüm ve bu beni çok üzdü.”
- **Görüşme 8-** “Verdiği cevaplar doğrultusunda feminist olduğunu düşünmem ama kendinizi feminist olarak tanımlar mısınız? Sorusunda verdiği hayır cevabı oldu... Ve bu soruda yaptığı mimik de cevabını keskinleştirdi. Bunun nedenini sorduğumda verdiği cevaptan feminizmin anlamının toplumda yanlış bilindiği sonucuna ulaştım... Ceza avukatı olup ne yapacaksın çok tehlikeli, savcı olacaksın da ne olacak gecenin üçünde bir telefon alacaksın hop ceset inceleyeceksin, miden kaldırmaz hem kocan seni o saatte yalnız gönderir mi bak adamı da yıkusundan ettin, ona da yazık. En iyisi akademisyenlik kızım, okulda kal sen, maaşı da iyi saati de belli... Çevre kadının hayatını bu kadar etkilememeli, kadının hayatında bu kadar fazla söz sahibi olmamalı. Üşüdüysen camı kapatalım açık giyinmişsin diyen savcıya orada biri cevap verseydi böyle bir şey söylememesi gerektiğini anlardı belki. Ve böyle bir durumda utananın, çevreye uyum sağlayanın kadın olması ne kadar acı...”
- **Görüşme 10-** “Daha önceden toplumsal cinsiyet konusu üzerine okuma yapmamış bir avukatın önüne gelen ya da kamusal davalar aracılığıyla gözlemlediği davalarda sorunun temelinin cinsiyet rolleri değil de tamamen olay odaklı olduğunu düşündüklerini düşünüyorum.”

Bununla birlikte bizce bu çalışma, kliniğin diğer amacı ve işlevi olan toplumsal faydayı da, meslek için eğitimler ya da staj eğitimlerinin bu görüşmelerde işaret edilmiş konuların dikkate alınarak içeriklendirilmesi için yol gösterici olarak yerine getirmiştir. Ayrıca klinik öğrencileriyle tasarlanmış olan görüşme sorularının sosyolojik veri analizine konu edilecek şekilde formüle edilmesi, nitel ve nitel metodlarla periyodik olarak takip edilmesinin de gerekli ve önemli olduğunu göstermiştir.

SORULAR

- 1- Hangi üniversiteden hangi yıl mezun oldunuz?
- 2- Kaç yıldır avukatlık yapıyorsunuz?
- 3- Çalışma şekliniz? (serbest, sigortalı, kurum avukatlığı, hazine avukatlığı vs.)
- 4- Avukatlık ortaklığı şeklinde çalışıyorsanız iş arkadaşınızın cinsiyeti nedir?
- 5- Sigortalı çalışıyorsanız işveren avukatınızın cinsiyeti nedir?
- 6- Avukatlığı isteyerek mi seçtiniz? Başka bir iş düşünmüş müydünüz, neden?
- 7- Hukuk fakültesinde toplumsal cinsiyetle ilgili bir ders aldınız mı?
- 8- Toplumsal cinsiyetle ilgili bir meslek içi eğitim adınız mı?
- 9- Toplumsal cinsiyetle ilgili olarak kişisel ilginiz ve merakınız doğrultusunda okumalarınız oldu mu- oluyor mu?
- 10- Toplumsal cinsiyetle ilgili medyatik davaları izleyip fikir yürütüyor musunuz, bu davalar meslektaşlarınızla aranızda gündem oluyor mu?
- 11- MESLEK PRATIĞİ
 - a. Ağırlıklı olarak hangi alanda çalışıyorsunuz? Seçme şansınız varsa- olsaydı hangi alanda çalışmayı/uzmanlaşmayı tercih edersiniz/ederdiniz, neden? Bu seçiminizde cinsiyetinizin bir etkisi var mıdır?
 - b. Kadın avukatların ceza hukuku alanında daha az ve pasif, aile hukuku alanında daha çok ve etkin çalıştığı/yer aldığı düşüncesine katılıyor musunuz? Bu konudaki düşünceleriniz ve deneyimleriniz nelerdir?
 - c. Gelincik Projesinin çalışmalarından haberdar mısınız? İçinde yer aldınız mı?
 - d. Kadınların adalete erişimde sorun yaşadığını düşünüyor musunuz? Bir kadın avukat olarak bu sebeple bir kadına yardım/dayanışma amacıyla bilgi vererek/yönlendirerek/vekil olarak yardımda bulunduğunuz oldu mu?
 - e. Evliyseniz meslek pratiğinizin evlilik hayatınızda sorun yarattığı oldu mu? Ya da buna dair kadın meslektaşlarınızın deneyimlerini gözlemlediğiniz oldu mu/oluyor mu? (geç vakit telefonla aranma, uzun saatler çalışma, ofisten eve geç gitme, genel stres vs.)
- 12- MÜVEKKİL İLİŞKİSİ
 - a. Müvekkillerin kadın ve erkek avukatlara olan tutum ve davranışlarının farklı olduğunu düşünüyor musunuz, buna ilişkin bir gözlem ya da deneyiminiz oldu mu? Varsa bunu nasıl açıklarsınız?
 - b. Müvekkillerin vekalet ücreti belirleme ve ödeme konularında kadın avukatlara erkek avukatlardan farklı şekilde davrandıklarını deneyimlediniz mi/gözlemlediniz mi?

- c. Kadın müvekkillerinizin sizi kadın olduğunuz için tercih ettiği oluyor mu? Sizden cinsiyetinizden dolayı bir empati bekliyorlar mı? Bu halde sizin tavrınız ne olur/ne oluyor?
- d. Erkek müvekkillerinizin (özellikle aile hukuku davalarında bir kadın avukat tarafından temsil edilmenin haklılık imajı yaratacağını düşündüklerinden dolayı) sizi kadın olduğunuz için tercih ettiği oldu mu/oluyor mu? Bu halde sizin tavrınız ne olur/ne oluyor?
- e. Siz, bir kadın avukat olarak kadın müvekkilleriniz ve erkek müvekkillerinizle olan iletişiminizde, onların beklenti ve taleplerinden bağımsız olarak kendi yaklaşımınızda bir farklılık olduğunu düşünüyor musunuz? Varsa bunu nasıl açıklarsınız?
- f. Kadın müvekkilinizin erkek hasmı tarafından şiddet veya tehdide maruz kaldığınız oldu mu? Olduysa bunun kadın olmanızla ilgisi olduğunu düşünüyor musunuz?

13- MESLEKTAŞ İLİŞKİSİ

- a. Birlikte çalıştığınız erkek meslektaşınız varsa mesleki işbölümünüzde cinsiyetlerinizin etkisi oluyor mu?
- b. Staj döneminizde cinsiyetinizden dolayı bir zorluk yaşamış mıydınız, ya da çevrenizde böyle bir zorluk gözlemlemiş miydiniz? Kadın stajyer avukatların staj bürolarını seçerken cinsiyetlerinden dolayı fazladan bir sıkıntı ve çekince yaşadıklarını düşünüyor musunuz?

14- HAKİM-SAVCI- PERSONEL İLİŞKİSİ

- a. Kadın olmanızdan dolayı hakim-savcı ya da personelin size **ayrımcı** davrandığını hissettiğiniz/deneyimlediğiniz oldu mu? Olduysa ne düşündünüz/ne hissettiniz/nasıl davrandınız?
- b. Kadın olmanızdan dolayı hakim-savcı ya da personelin size **pozitif ayrımcı** (öncelikli, daha olumlu) davrandığını hissettiğiniz/deneyimlediğiniz oldu mu? Olduysa ne düşündünüz/ne hissettiniz/nasıl davrandınız?
- c. Mesleğinizi icra ederken kıyafetinizden dolayı bir sorun yaşadınız mı?
- d. Cezaevinde (üst araması- müvekkille görüşme vs.) kadın avukat olarak cinsiyetinizden dolayı maruz kaldığınız bir olumsuz tutum, davranış, muamele oldu mu? Olduysa ne yaptınız?
- e. Kadın hakim-savcıların toplumsal cinsiyetle ilgili davalarda (kadına şiddet davaları, kadın sanıklı davalar, aile mahkemeleri vs.) daha ilgili- bilgili olduğunu düşünüyor musunuz?

- f. Kadın hakim-savcıların toplumsal cinsiyetle ilgili davalarda (kadına şiddet davaları, kadın sanıklı davalar, aile mahkemeleri vs.) kadın olduklarından dolayı taraflı/önyargılı görünmemek için duruşmadaki tavırları ya da kararlarında kullandıkları dille ilgili özel bir çaba gösterdiklerini düşünüyor musunuz? Bu yönde bir deneyiminiz/gözleminiz oldu mu?

15- GENEL BAKIŞ

- a. CEDAW ve İstanbul Sözleşmesi'nin içeriği hakkında bilginiz var mı, uygulamada bu iki düzenlemeden faydalandığınız oldu mu?
- b. İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararının taraflar, kolluk ya da hakimlerde olumlu ya da olumsuz yansımaları gözlemlediniz mi?
- c. Kendinizi feminist olarak tanımlar mısınız?
- d. "Feminist hukuk metodolojisi" kavramını duydunuz mu? Yargılamanın herhangi bir aşamasında kadın deneyimlerine özgü bir yaklaşım gerektiğini düşündüğünüz ve bunun eksikliğini hissettiğiniz oldu mu?
- e. 6284 sayılı Kanun'un kadına şiddeti önlemede ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada olumlu bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?
- f. İyi/başarılı bir avukat olmak için "erkek gibi" olmanız gerektiğini hissettiğiniz, bunu düşündüğünüz ve uyguladığınız oldu mu? Olduysa bu duygu, düşünce ve deneyimimizi anlatır mısınız?

16- Ekleme ya da paylaşmak istediğiniz başka bir fikir, duygu, deneyim var mıdır?

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU CANAY, Hatike Dilara/ŞAHİN ÜNVER, Fatma Süzgün, *Feminist Hukuk Metodolojisi ve Feminist Avukatlık*, Kadın Yazıları (ed.) Türkan YALÇIN, Savaş Yay., Ankara, 2020.
- ANSAY, Tuğrul, Hukuk Eğitiminde Reform (Bir Deneme), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 1-2, 1969, s. 261-321.
- ATALAY, Ahmet Haluk/ÇATALOLUK, Gökçe, Hukukun Feneri ve Günümüzde Bir Sanat Olarak Öğretimi, *Hukuk Kuramı*, C. 2, S. 6, Kasım- Aralık 2015, s. 52-58.
- AZAPAĞASI, Alpaslan/İNAN, Kubilay/YILMAZ, Jale/TOKAR GÜNEŞ, Zuhul (ed.), Turgut Tarhanlı tebliği, *Uluslararası Hukuk Klinikleri Sempozyumu*, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2017.
- CONDLIN, Robert J., The Moral Failure of Clinical Legal Education, *University of Maryland School of Law, Faculty Scholarship* 296, 1983, s. 317-349.
- D'AMELIO, Mariano, Hukuk Kliniği, Çev. Atıf Akgüç, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S. 2, 1936, s. 70-74.
- HATİPOĞLU AYDIN, Duygu, Hukuk Klinikleri: Beklentiler, Uygulamalar ve KKTC Hukuk Fakülteleri Açısından Olanaklar, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, 2019, s. 285-309.
- HAYDOCK, Roger S., Clinical Legal Education: The History and Development of Law Clinic, *William Mitchell Law Review*, Vol. 9/1, 1983, s. 103-150.
- SCHRAG, Philip G., Constructing a Clinic, *Georgetown University Law Center, Clinical Law Review* 3, 1996, s. 175-247.
- SOYER, Emre, Türk Hukuk Eğitiminde “Yeni” Bir Yöntem Olarak: Hukuk Klinikleri, 9. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, *Bildiriler Kitabı II*, İstanbul, 2021, s. 215-231.
- ŞAHİN, Fatma Süzgün, Feminist Hukuk Teorisinde Metodoloji, *TBB Dergisi* (özel sayı), 2017, s. 473-496.
- TANESINI, Alessandra, *Feminist Epistemolojilere Giriş*, Çev. Gülhan Demiriz, Berivan Binay, Ümit Tatlıcan Sentez Yay., İstanbul, 2012.
- TÜRKMEN, Köksal, *Hukuk Eğitiminde Yeni Bir Model Olan Klinik Hukuk Eğitimine İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2018.
- UYGUR, Gülriz, Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk: Hukuk Adaletsizdir, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 4, Temmuz 2015, s. 121-132.
- YÜCEL, Mustafa T./ACAR, Ali, *Hukuk Eğitiminde Klinik Çalışma*, <https://hukukfelsefesivosyolojisi.files.wordpress.com/2016/05/hukuk-ec49fitiminde-klinik-c3a7alc4b1c59fma.pdf> (23.05.2024).